

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER NR.2 2011

SVEN AGGESENS UDLÆGNING AF HOFFETS LOVGIVNING
DA DEN LOKALE FATTIGFORSORG I AALBORG BLEV STATSREGULERET
DA MONTGOMERY BLEV VIDNE TIL SLAGET I KASTRUP LUFTHAVN
GENBRUG AF MIDDELALDERENS HÅNDSKRIFTER

OM BRUG OG GENBRUG AF HISTORIEN

AF STEFFEN HARPSØE, REDAKTØR

Vi går næppe rundt til daglig og tænker over, hvordan vi bruger historien. Men vi bruger den (næsten) alle. Den følger os som en usynlig skygge og farver vores opfattelse af verden. Uden at vide det bruger vi alle ubevidst af historien. Den har formet vores måde at tænke og opføre os på, og ikke mindst ligger den til grund for en hel del af vores verdensopfattelse – vi har et had/kærlighedsforhold til svenskerne, vi bryder os ikke særligt om de effektive og grundige tyskere, etc. Men en gang imellem bruger vi historien – som oftest den nære historie der ikke ligger så langt tilbage i tiden – mere bevidst, som beslutningsgrundlag, til at legitimere specifikke holdninger eller forklare en særlig verdensopfattelse. Pudsigt nok tilstræber (de fleste) historikere i deres forskning at undgå at bruge historien bevidst og aktivt til personlige formål. Man kan godt forklare årsagen til dette og hint, eller hvorfor man selv er af den og den opfattelse. Men at bruge historien aktivt til at påvirke andre i en bestemt retning? Det afholder man sig normalt fra.

Men sådan har det ikke altid været! Dette nummers første artikel handler netop om en historiker/forfatter, der har brugt historien meget bevidst og aktivt til at påvirke andre. Der er tale om en nytolkning af Sven Aggesens *Lex castrensis* –

populært kaldet Vederloven (hvilket dog er noget misvisende). Senere tiders brug af Aggesens værk udviser dog også en relativt bevidst måde at bruge historien på. Det rejser så et andet spørgsmål, om ikke brug af de samme kilder til forskellige formål, nogle gange af samme person, kan kategoriseres som genbrug af historien? Det kommer vel i høj grad an på, hvordan man definerer "genbrug". I en anden af vores artikler kan man dog ikke være i tvivl om, at der er tale om genbrug, dog på et mere fysisk og lavpraktisk plan. Artiklen handler om brug af middelalderpergamentet som omslag på regnskaber fra renæssancen.

De sidste to artikler har imidlertid ikke meget med brug eller genbrug af historien at gøre. Med lidt god vilje kan man sige, at den ene handler om "brugte" menneskers skæbne – det handler om fattigforsorgen i 1600-tallets Aalborg. I den anden kunne man, med politiindsatsen ved klimatopmødet i 2009 i bagtankerne, ønske at nogen havde brugt historien og lært lidt af den. Det handler om et andet sammenstød mellem presse og politi; under Montgomerys besøg i 1951.

Redaktionen ønsker god læselyst.

SIDEN SAXO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE, Nr. 2 • 28. ÅRGANG 2011

DISTRIBUTØR:

Syddansk Universitetsforlag

REDAKTØR:

Steffen Harpsøe (ansv.)

REDAKTIONSPANEL:

Poul Olsen
Steen Ousager

LAY-OUT:

Donald Jensen, Unisats ApS

TRYK: Narayana Press

ABONNEMENT:

Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 66 15 79 99
www.universitypress.dk

GIRONR.: 8042020

ÅRGANG.

2011 kr. 200. Løssalg pr. nr. ved forsendelse
kr. 60. Udlandsabonnement årgang 2011:
Kr. 250.

ISSN: 01 09 6028

DISTRIBUTION:

Magasinpostkontoret. Adresseændring meldes
på tlf. 66 15 79 99.
Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

FORSIDE:

Håndskrift af kommenteret lovtæst inden for
kanonisk ret fra 13.-14. århundrede ombundet
regnskab fra 1625-29. Rigsarkivet; Reviderede Regn-
skaber, Militære Regnskaber; 1611-30, særligt den
tyske krig 1625-29; Pengeregnskab for Glückstadt.
Foto: Steffen Harpsøe.

© COPYRIGHT:

Siden Saxo 2011

INDHOLD

SVEN AGGESENS UDLÆGNING
AF HOFFETS LOVGIVNING 4
MIA MÜNSTER-SWENDSEN

DA DEN LOKALE FATTIGFORSORG I AALBORG
BLEV STATSREGULERET 16
JAKOB ØRNBJERG

BOGNYT 26

DA MONTGOMERY BLEV VIDNE TIL
SLAGET I KASTRUP LUFTHAVN 28
JØRGEN MIKKELSEN

GENBRUG AF MIDDELALDERENS HÅNDSKRIFTER 36
– DA ULFELDTERNE RØG I THOTTERNE PÅ
MIDDELALDERENS PERGAMENTER
STEFFEN HARPSØE

SPØRGEKASSEN 50

STATENS ARKIVER

ÅBNINGSTIDER PÅ
STATENS ARKIVERS LÆSESALE:

RIGSARKIVET:
Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag
kl. 9.00 til 16.00.

LANDSARKIVERNE:
Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Lørdagslukket fra 1. maj til 31. august.

ERHVERVSARKIVET:
Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

DANSK DATA ARKIV:
Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

www.sidensaxo.dk

Sven Aggesens udlægning af hoffets lovgivning

— en bemærkelsesværdig tekst fra 1100-tallets Danmark

Sven Aggesens *Lex castrensis* – som også går under betegnelsen Vederloven - er et dokument fra 1180'erne, der har haft central, nærmest semi-konstitutionel status i dansk middelalderhistoriografi. På overfladen fremstår teksten som en neutral beskrivelse af udviklingen i den interne retspraksis ved hoffet fra Knud den Stores tid og frem til forfatterens egen samtid. I dansk, såvel som international, forskning er denne tilsyneladende simple tekst ofte blevet behandlet som enten en egentlig lovbog eller en udlægning af faktisk gældende lovregler. Denne artikel er et forsøg på at give en ramme til nytolkning af *Lex castrensis* som afspejlende dybereliggende kulturelle og politiske processer, der ligeledes fandt sted i andre europæiske samfund på samme tid - såsom udviklingen af de høviske idealer, af lærd ret og som udtryk for centrale ideologiske standpunkter vedrørende magtfordeling, her ikke mindst Kongens forhold til loven.

MIA MÜNSTER-SWENDSEN

Som så mange af middelalderens skriftlige produkter er Svens traktat sandsynligvis tænkt som tjenende mange formål både på kortere og længere sigt, og teksten er da også blevet benyttet på mangfoldig vis. Både i dansk og udenlandsk middelalderforskning er *Lex castrensis* blevet inddraget i yderst forskelligartede sammenhænge, fra spørgsmålet om funktionen og positionen af *housecarls* i det angelsaksiske England, skandinavisk militær organisation, udviklingen af dansk lov, til så omstridte emner som dens relation til trelleborgene og de legendariske jomsvikinger. Megen diskussion har kredset om, hvorvidt denne sene 1100-tals kilde afspejler de reelle forhold ved Knud den Stores hof, om det laugslignende hoffælleskab, som teksten beskriver,

Selv blandt engelske krønikeskrivere, der ikke altid var ham helt venligt stemt, tilskrives Knud den Store en omfattende lovgivningsvirksomhed. I Sven Aggesens optik står han ydermere som imperiebygger på nærmest lige fod med de romerske kejsere. Det er derfor langt fra tilfældigt, at Sven tilskriver ham den paradigmeskabende hoflovgivning. Her ses Knud på det mest kendte, og eneste samtidige, billede af ham. Han og hans dronning Emma skænker et gyldent kors til katedralen i Winchester. Illustration fra håndskrift i British Museum. *Wikimedia Commons*.

virkelig eksisterede, og om den afspejler særligt ”skandinaviske” kulturtræk. Dette til trods er selve teksten sjældent blevet diskuteret mere indgående, og dens ”fakta”, især detaljerne om lovgivning og retlig procedure, er alt for ofte blevet taget for pålydende - som beskrivende den historiske virkelighed. Værre endnu, så har en række mindre heldige oversættelser tilsyneladende haft en overvældende betydning for tolkningen, også blandt fagfolk, idet der har været en markant tendens blandt oversætterne til at gøre teksten mere nordisk klingende, end den er. Eksempelvis ved at oversætte det latinske *curia* (hof) med ”hird” – et ord der faktisk slet ikke findes i de danske højmiddelalderlige kilder, men som dog giver læseren nogle helt bestemte associationer. Ord er aldrig værdifri, men hidtidige danske oversættelser har bidraget til at tilføre teksten et norrønt præg, der desværre har medvirket til at sløre den kulturelle ramme, som teksten udspringer af, nemlig den latinske lærde kultur i 1100-tallet.

Sven Aggesens baggrund

Sven tilhørte en af de helt store og indflydelsesrige aristokratiske familier, ofte betegnet Thrugotsenslægten, og dermed også en familie, der omfattede adskillige notoriske oprørere mod adskillige af 1100-tallets konger. Så sent som i 1176 var fem af Svens fætre blevet anklaget for at konspirere mod Kong Valdemar, men dette var kun den sidste i en række af tvivlsomme og skandaløse affærer, som hans slægtninge havde været involveret i. Sven var nevø til den berømte Ærkebiskop Eskil af Lund (d. 1181), en mand som ikke ligefrem havde det bedste forhold til kongemagten; og for at fuldende billedet af en slægt af aristokratiske uromagere, så havde Svens far kæmpet mod Kong Niels i de tidlige 1130’ere og ydermere støttet Sven (3.) Grathe mod Valdemar ved det katastrofale slag på Grathe Hede i 1157. Så da Sven satte sig

Grathe Hede; slaget, der udkæmpedes her, satte et punktum for langvarige dynastiske konflikter, og Sven Aggesens far deltog på den tabende side. Selve slaget er gengivet i Lorenz Frölichs streg, mens fotoet gengiver heden, som den tager sig ud i dag. Gengivet efter henholdsvis Axel Olrik: ”Danske Heltesagn” og Piet van Deurs: ”Spillet om magten bd. 2; 1135-1412”.

Absalon er af mange årsager en central skikkelse i dansk historie, ikke mindst fordi han var manden bag Saxo og hans værk. Sven Aggesen tilhørte også kredsen af lærde omkring Absalon. Her ses ærkebiskoppen afbildet på sin gravsten, som dog først er fremstillet i 1500-tallet. Gengivet efter Piet van Deurs: "Spillet om magten bd. 2; 1135-1412".

Sven omkring skrivningen af hans to overleverede værker tilhørte den nære kreds af lærde omkring Ærkebiskop Absalon og dermed var en del af et skelsættende politisk og kulturelt miljø i det sene 1100-tals Danmark. Et miljø som var stærkt optaget af netop lovgivning og historieskrivning.

Traktaten om loven ved hoffet

Svens *Lex castrensis* er en ganske elegant kombination af historisk fremstilling og retsfilosofisk traktat, og forfatteren understreger ydermere, at teksten kan finde anvendelse som hjælp og inspiration for unge mænd i deres studier udi skrivekunsten. Indledningsvis oplyser Sven, at han baserer sin rekonstruktion af loven på en meget kort folkesproglig tekst samlet under Absalons protektion; i sig selv en (re)konstruktion af hidtil tabt viden. Sven placerer lovens ophav i England under Knud den Stores herredømme, givet på initiativ af Kongen med støtte fra hans nære rådgivere. I starten var dens formål at sætte en stopper for volden internt blandt den

til at skrive *Lex castrensis* og den akkompagnerende korte rigshistorie, *Brevis historia*, i 1180'erne, gjorde han det som medlem af et hidtil magtfuldt politisk dynasti, der for nyligt var faldet i unåde, og som tilmed havde en lang tradition for at vælge den forkerte side. Derfor skal man som læser holde sig for øje, at for en forfatter i Svens position var der ting, som ikke kunne siges direkte, såvel som aspekter af den nylige historie, det var nødvendigt at undertrykke. Skribenter, der er afhængige af diverse patronatsforhold, som Sven tilsyneladende var i forhold til Ærkebiskop Absalon, har indlysende nok måttet udøve en grad af selvccensur. Det betyder ikke, at kritik ikke kunne ytres, men at den måtte udtrykkes implicit, f.eks i form af ironi eller skjulte allusioner, hvilket vanskeliggør nutidige historikers arbejde betragteligt.

Om Svens intellektuelle karriere vides næsten intet. Flere forsøg er gjort på at identificere ham, primært som en af kannerne ved domkirken i Lund, men hvor plausibel denne hypotese end er, er det vanskeligt at bevise den med sikkerhed – Sven er et almindeligt navn på den tid, og patronymet anvendtes jo netop ikke. Hvad vi dog ved, fordi det kan udledes af hans skrifter, er, at han var en latinkyndig og ganske veluddannet mand. Han er godt hjemme i den lærde europæiske kanon, især de romerske klassikere såsom Ovid, Lucan, Vergil, Martianus Capella og Statius, der alle citeres direkte eller i lettere omskrivning i hans værker. De retsfilosofiske spørgsmål, han rejser, måden hvorpå han behandler dem, og hans brug af juridiske grundsætninger (retsmaximer) til at understrege sine pointer, vidner alle om et rimeligt godt greb om samtidig romersk og kanonisk ret. Ud fra de få selvbiografiske referencer i hans værker ved vi, at

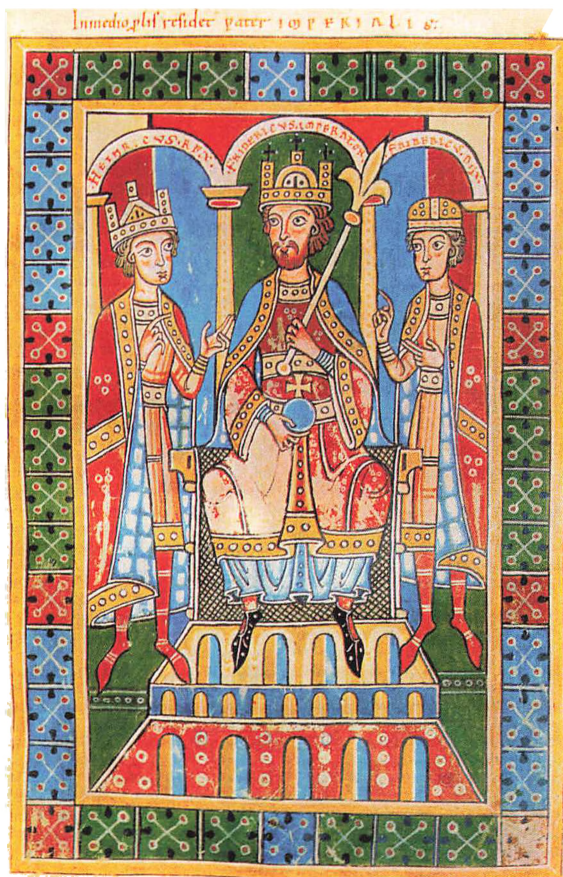

Dansk ridder fra det sene 1100-tal. Det var barske folk som disse, Sven Aggesen med sin tekst forsøgte at binde tættere sammen i et nyt fællesskab, ved at give dem en oprindelsesmyte i Knud den Stores multikulturelle hær. Maleri af Angus McBride. Gengivet efter Lindholm & Nicolle: "Medieval Scandinavian Armies (1) 1100-1300".

brogede og omfangsrige gruppe af unge krigere omkring kongen, men den transformerades snart til noget mere vidtrækkende: en nærmest institutionel orden med det formål at regulere de interne relationer blandt en mere afgrænset hofelite. Da teksten således kredser om magteliten, de sekulære stormænd og ikke mindst deres relation til kongemagten, får den løbende udlægning af disse magtforhold og deres begrænsninger et nærmest konstitutionelt præg.

Sven skrev sit værk i 1180'erne, i en afgørende periode af politisk 'genrejsning' efter årtier med internt kaos og dynastiske kampe, men også i et ideologisk klima

Ifølge overleveringen stillede Kejser Frederik Barbarossa et centralt spørgsmål til sine retslærde, Martinus og Bulgarus, som medførte en vidtrækkende debat om, hvorvidt kejseren/kongen er over eller under loven. Alt efter hvilke dele af romerretten man læser, kan han være begge dele, og svaret forblev da også tvetydigt. Illustration fra Guelfer-krøniken (Weingarten kloster 1179-1191). Barbarossa ses flankeret af sønnerne Kong Henrik 4. og Hertug Fredrik 5. [Wikimedia Commons](#).

opsat på at rekonstruere en 'glemt' fortid. Derfor forestillede han sig sit værk som værende en del af et større, samtidigt forsøg på at genskabe tabt og forældet viden. Så sideløbende med at han fremhæver de juridiske forandringer, især hvad angår strafudmåling, formår forfatteren også at konstruere en kontinuitet mellem Knud den Stores multikulturelle hær i England og de ridderlige hoffolk i Danmark i anden halvdel af 1100-tallet. Det skal dog understreges, at denne kontinuitet er en ideologisk konstruktion. Ved hjælp af denne skaber Sven en oprindelsesmyte for det danske hofaristokrati som indbyrdes forbundet i et forestillet fællesskab, et *societas* med sin egen jurisdiktion og fælles værdisæt.

Gensidighed i centrum

Hovedfokus i *Lex castrensis* hviler på forholdet mellem kongen og den omgivende kreds af sekulære stormænd samt på de interne relationer mellem disse magtfulde "ligemænd" (*pares*). Gensidigheden i disse forhold understreger Sven ved at citere et helt centralt retsmaxime omkring *aquitas* [begrebet er ikke direkte oversætteligt til dansk, men indbefatter rimelighed og forestillingen om lighed for loven]: "*Frustra namque exigit, qui, quod debet, non impendit*", hvilket groft kan oversættes til, at "den, der ikke betaler sin egen gæld, forsøger forgæves at inddrive de lån, han har givet". Denne grundsætning kunne

– afhængig af konteksten – have stor, og ligefrem subversiv, slagkraft. Den blev for eksempel anvendt af den retslærde Vilhelm Durandus i det sene 1200-tal, i en udlægning af magtstrukturerne i kirken og i særdeleshed af pavestolens prætentio-ner. Vilhelms brug af sætningen kan passende citeres her, da den eksemplificerer, hvilken effekt sådanne maximer kunne have: "Hvorfor skal jeg behandle dig som fyrste, når du ikke behandler mig som senator? De, som foragter andre, er ofte selv foragtede; ond tro bliver til tider gengældt med ond tro; de, som ikke betaler deres gæld, forsøger forgæves at inddrive de lån, de har givet; og løfter holdes til tider ikke over for dem, som selv bryder egne løfter." I Svens brug af grundsætningen er den antydende trussel om afsværgelse af loyalitet mere afdæmpet. Sætningen bruges hovedsageligt til at understrege det gensidige (om end asymmetriske) i forholdet mellem kongen og den individuelle aristokratiske klient i rollerne som "debitor" og "kreditor". Fyrsten forventes at initiere udvekslingen ved at give, og kun ved modtagelse af hans storsindede gave kan modtageren forventes at tilbyde sin loyalitet og tjeneste. Hos Sven er dette ikke et argument for aristokratisk auto-nomi over for den kongelige magt, *maiestas*, sådan som forskere, der har fokuseret på lovreguleringer af friheden til at forlade kongelig tjeneste, til tider har hævdet. Efter min opfattelse er der ikke umiddelbart noget i Svens tekst, som antyder en interessekonflikt mellem de to parter.

Lighed for loven

I Svens fortælling bryder muligheden for konflikt først ud, da det værst tænkelige indtræffer: Kongen selv slår i et anfald af raseri et medlem af hofkollegiet ihjel. Er kongen underkastet sin egen lov? Og, eftersom man kun kan dømmes af ligemænd, hvem skal domme ham, som står over og uden for hoffællesskabet? Sagen berører et meget centralt problem, direkte forbundet til samtidige diskussioner blandt retslærde om udstrækningen af fyrstemagten og rummer et ekko af Kejser Frederik Barbarossas legendariske spørgsmål til sine jurister ved rigsdagen i Roncaglia i 1158. Er kongen eller kejseren hævet over loven eller underlagt den? Svaret var og forblev uafklaret. Alt efter hvilke dele af romerretten man citerede, kunne han være begge dele. Kongens forbrydelse fører til et juridisk dilemma, som i Svens narrativ giver anledning til en usædvanlige løsning, der dispenserer fra lovens bogstav og, om end utilsigtet, medfører en gradvis forandring af straffen for fredsbrud. Kongen slipper for straf ved at udvise oprigtig anger, og hoffællesskabet tager ham til nåde. Men eftersom det var meningen at loven skulle gælde for alle – det første retsmaxime, som Sven citerer, understreger netop, at for samme forbrydelse gælder samme straf for alle, så ender kongens drab på en hofmand med at skabe præcedens, og de tidligere døds- og legemsstraffe, tillige med landsforvisning og konfiskation af gods, erstattes af pengebøder. Med denne fantastiske historie om, at kongen selv var den første til at bryde kongens lov, demonstrerer Sven implicit, at på grund af principperne om *aequitas* og skabelsen af præcedens, så kan medlemmer af hoffet heller ikke herefter idømmes straffe på liv og lemmer.

Den næste hofmand, der bryder loven ved at udgyde blod fra en af sine kolleger (et medlem af Svens egen familie, hvilket han dog ikke nævner eksplicit), idømmes derfor blot en bøde, hvilket skaber en ny præcedens, som igen stadfæstes af narrativets tredje sag, hvor en hofmand sårer en anden.

Hoffet som fællesskab

Blodsudgydelser blandt medlemmer af magteliten, som til tider udviklede sig til udbredte uroligheder og borgerkrigs-lignende tilstande, var en tilbagevendende trussel mod stabiliteten i 1100-tallets danske samfund, såvel som i det øvrige Europa. Derfor bliver undgåelsen af blodsudgydelser, indledningsvis i sin arbitrære form, men sidenhen også den juridiske udgydelse af blod, til et vigtigt tema i Svens afhandling. Og eftersom formålet med loven var at sikre freden internt, var det derfor, ifølge traktatens ræson, nødvendigt at omstrukturere hoffet; fra en arbitrær skare af stridslystne unge krigere, der konkurrerede indædt med hinanden, til et fredeligt fællesskab bundet sammen af gensidig solidaritet og et fælles sæt af urbane, hoviske værdier. Svens løsning var at tegne et idealiseret billede af hoffet som et *confraternitas* eller et *universitas* [broderskab eller korporativt fællesskab]; en model for social organisering med særlige privilegier og status i det omgivende samfund, der netop undergik en væsentlig institutionalisering blandt rets- og samfundstænkere på daværende tidspunkt.

I sit forsøg på at ophøje hoffet til noget andet og mere end blot en skiftende ad hoc forsamling beskriver Sven en række grundtræk, der ligledes kendetegner samtidige

Det var folk som denne ridder, som Sven Aggesen og hans samtidige forsøgte at indprente nye og mindre blodige omgangsformer. Eliten ved hoffet var dog stadig en militær elite, og problemløsninger gennemtvunget ved magt lå lige for. Samtidig bogillustration af ridder. Gengivet efter Pamela Porter: "Medieval Warfare in Manuscripts".

ordens- og laugsstrukturer. Dette betyder dog ikke, at hoffet rent faktisk udgjorde et sådant, hverken institutionelt eller juridisk, men at *universitas*-institutionen, og den sociale orden den afspejlede, af Sven blev set både som værende relevant og ideologisk brugbar som model for organisationen af den overste politiske magtelite. Det skulle ikke erstatte men supplere de allerede eksisterende personlige netværk og ansigt-til-ansigt relationer, for yderligere at binde de magtfulde sammen gennem en fremelskning af gensidighed og solidaritet. At dette hoffællesskab var imaginært snarere end faktisk eksisterende, gør det ikke mindre kulturelt og ideologisk betydningsfuldt. Og det bør understreges, at der intet særskilt dansk eller skandinavisk er i at fremstille kongen og hans følge på denne måde. Tværtimod er der tale om en lang tradition, der strækker sig tilbage til ideelle forskrifter for hoffet forfattet af karolingiske lærde i den tidlige middelalder.

Social status i hofmiljøet

Om hoffolkene skriver Sven, at hvor de tidligere blev betegnet som *curiales* [standardbetegnelsen for hoffolk], så kendes de nu som *militēs* [riddere]". Dette påfaldende skift i terminologi, hvormed hoffets medlemmer kollektivt beskrives, markerer også et skift i tekstens fokus; fra den arbitrære gruppe af krigere, der tidligere flokkedes ved Knuds hof, til en mere afgrænset og ophøjet forsamling. At Sven mener noget mere end blot en simpel 'soldat' eller 'kriger' ved brugen af termen *miles* [ridder], fremgår af konteksten, og det antydes endvidere af hans brug af samme betegnelse om Kong Valdemar i sin oplistning af kongens hæderfulde karakteristika i rigshistorien, *Brevis historia*.

Den indledende fase af denne aristokratiseringsproces fremhæves ved en symbolsk handling: Det blev deklareret af Kong Knud, at fra nu af skulle alle de, som søgte at opholde sig i hans nærhed og nyde hans gunsts privilegier, udskille sig fra de mindre

En kompleks tekstoverleveringssituation

Når danske forskere taler om "Vederloven", kan det faktisk referere til tre forskellige tekster. Svens traktat er efter al sandsynlighed originalteksten og dermed forlæg til de to andre. Bog 10 i Saxos *Gesta Danorum* indeholder en længere parafrase, der tydeligvis er bygget op omkring Svens værk, men som dog udelader en stor del af det lærde og retsfilosofiske indhold. Den senere titel, Vederloven, er konstrueret på baggrund af den tredje tekst, den *Wetherlax Ræt*, som er en langt senere, yderst kortfattet dansksproget parafrase. Uheldigvis, som det desværre er tilfældet med adskillige centrale værker fra dansk højmiddelalder, er *Lex castrensis* kun overleveret i to ikke helt ensartede afskrifter af hofhistoriograferne Claus Christoffersen Lyschander (fra det senere 1500-tal) og Stephan Hansen Stephanius, der publicerede sin udgave i 1642. Nutidens historikere anvender i dag den rekonstruktion, version X, som filologen Martin Clarentius Gertz udgav i 1915.

Ifølge Sven Aggesen forlangte Knud den Store, at ridderne ved hoffet skulle bære forgyldte våben. Social stratifikation gennem synligt forbrug af luksusgenstande er bestemt ikke ukendt i historien, og formålet var her eksplicit at udelukke mindre-bemidlede fra fællesskabet. Dette billede fra Winchesterbiblen viser tydeligt, hvad Sven mente; den centrale figur øverst bærer guldrandet hjelm og skjold samt sværd med gyldent hæfte og knop. Bemærk også kapperne på krigeren og hoffolkene nederst, kantet med guld og foret med dyrt hermelin- og egernskind. Gengivet efter David Edge & John Miles Paddock: "Arms & Armour of the Medieval Knight".

værdige ved deres prægtige forgyldte våben – altså ved at udvise hvad man på engelsk kalder "conspicuous consumption". Denne befaling har tydeligvis intet at gøre med reel krigsudrustning, ej heller med at udruste en stående hær. Dens eneste praktiske funktion er at sikre synlighedsførelsen af status og skabe social udgrænsning i hofmiljøet. Den efterfølgende forgyldning af sværdhæfter er simpelthen en symbolsk handling, der markerer skabelsen af en ny, selvbevidst elite, bundet sammen af en følelse af

Dronning Thyra fik allerede af midaldernes historikere et godt skudsmål, således også fra Sven Aggesen. I hans *Brevis historia* beskrives hun med de gængse dyder, som forventes af en god monark. Lorenz Frölich's berømte tegning (dog her ikke farvelagt) af Thyra, der lader Dannevirke bygge. Gengivet efter Axel Orlík: "Danske Helsesagn".

LITTERATUR OG KILDER

M.C. Gertz: *Scriptores Minores*, København 1917 (indeholder den latinske tekst af *Lex castrensis*). Der findes adskillige danske oversættelser:

Eric Christiansens introduktion til den engelske oversættelse af Sven Aggesens værker er den hidtil mest detaljerede gennemgang af både *Lex castrensis* og *Brevis historia*. Christiansen: *The Works of Sven Aggesen. Twelfth-Century Danish Historian*, Viking Society for Northern Research, University College, London 1992.

Münster-Swendsen, Mia: *Saxos skygge: Sven, Saxo og meningen med Lex castrensis*, i P. Andersen & T. Heebøll-Holm (red.): *Saxo og hans samtid*, Aarhus Universitetsforlag (forventes at udkomme i løbet af 2011).

lighed, samtidig med at de udskiller sig ved deres rigdom, særlige privilegier og ikke mindst nærhed til kongen. Det interne hierarki synliggjordes desuden gennem en rangordning af siddepladser efter anciennitet, social stand samt hoviske dyder. Det sidste er især vigtigt. Høj social status markeredes i høj grad også ved en særlig dannet og civiliseret adfærd – en hovisk habitus, hvis modsætning er bovedhed, uvidenhed og voldelig adfærd. Og et ædelt sind følger ikke automatisk af en fornem herkomst. Det sociale ideal og dertil knyttede værdier, der kommer til udtryk i Svens værk, går under betegnelserne *urbanitas* [dannelse] og *curialitas* [hoviskhed]. Kongen og hoffolkene er underlagt samme værdinormer, men tillige understreges mildhed (*clementia*) som en central kongelig dyd.

Til sammenligning kan nævnes de to mere markante kongelige portrætter i Svens *Brevis historia*, som også benytter det hoviske vokabularium til fulde: Første portræt er af Dronning Thyra, Danmarks pryd og bygherre for det tidlige Dannevirke; hun beskrives som et symbol på *urbanitas*, som *faceta*, som "snedigere end Odysseus", "klogere end Nestor" og begavet med "Salomons visdom". Det andet portræt skildrer Kong Valdemar, der prises for tre store gerninger: omvendelsen af Rygboerne, borgbyggeriet og befæstningen af Dannevirke. Samtidig beskrives han som smuk, vittig, diskret, vis, snarrådig, kløgtig, behjertet, en fortræffelig ridder, et forbillede for al dannelse, sejrrig, populær, og altid succesfuld til overflod. Dog slutter Svens lovprisning med en ildevarslende bemærkning, nemlig at Kongen var "mere grusom over for sine egne end hvad retfærdigt er." Her hentydes sandsynligvis til Valdemars barske fremfærd over for både aristokrater og modstandere blandt hans egen familie. I Svens omfattende katalog over Kongens mange hoviske dyder er *clementia* – den for forfatteren vigtigste af alle kongelige dyder – bemærkelsesværdigt fraværende, og heri kan meget vel ligge en let skjult kritik.

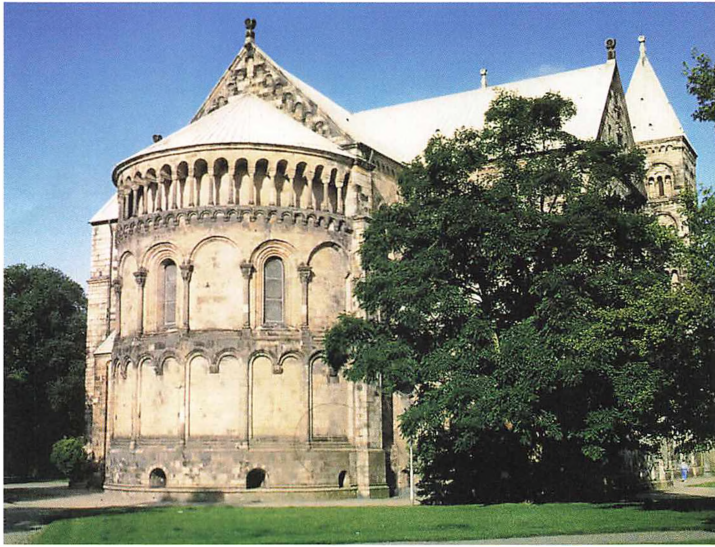
1534. ¹
 Comitis cum Claver Flui'dorum ^{Lubra folium die 1000 mil.}
 appulsi in Viella Joham At. 58 ^{mi. 20 Janij. in armati}
 h' d'iam knti Job: 57. ^{ona gest Joham: 28 Jul;}
 Corbius Malmogia' aucti. ^{Chas. in not.}
 Comitum regitit, et militum ^{Quis Emittas Billi. novitans et profellus}
 exponant. ^{vifis 27 Nairbis. aingelinge a Remedio}
 Roschylidiam perrexit. ^{postulat A 8. 3. 87.}
 accepta juramento; ^{18 Litron primati Sarmia ad Ranae}
 burgum. Bisluip: ^{v' nulem Eubo}
 Claudius Christophori Lyschander ^{Typographia Roschylidiana A. 11. 208}

Ideologisk pamflet eller skoletekst?

Med sine visioner for ordenen ved hoffet og opbygningen af samme som et broderskab - og implicit deri at denne orden vil spredes nedad i samfundet som helhed - er *Lex castrensis* en idealistisk og tilnærmelsesvis utopisk tekst. Den utrolige påstand, at da loven først var kundgjort (og efter kongens eget brud på loven), var der ingen blodsudgydelser blandt hoffets medlemmer i de efterfølgende otte kongers regerings-tid, er ikke et historisk faktum, men derimod en af Svens taktiske manipulationer. Den påståede lange periode med fred ved hoffet bliver bevis for lovens effektivitet. Formålet med en retorisk tekst, som Svens traktat jo er, er trods alt at overbevise; og i dette tilfælde beror overbevisningskraften i høj grad på tekstens egen påstand om at være rent beskrivende.

Ser man på den sociale praksis, som teksten beskriver, og den opfattelse af politiske magtforhold der plæderes for, er der derfor i realiteten intet særskilt dansk - eller skandinavisk - over Svens værk. Det kan derfor ikke bruges til at udlede "nationale" særtræk, eller til at udsondre gamle og ærværdige sædvaner "ubesmittet" af samtidig europæisk retstænkning. Tværtimod vidner teksten netop om den indflydelse, som den lærde ret, såvel som de sociale idealer der bærer samlebetegnelsen *curialitas*, havde i Danmark i det sene 1100-tal. Med sit didaktiske udgangspunkt ville *Lex castrensis* netop videregive disse fælleseuropæiske værdiforestillinger, indføjte i en dansk historisk kontekst, til de "unge mænd" som Sven nævner i sin prolog, og som

Eksempel på kongelig historiograf Claus Chrisoffersen Lyschanders (1558-1624) håndskrift fra hans udkast til Christian d. 3.s historie. Originalen til *Svens Lex castrensis* er gået tabt, og var det ikke for Lyschander, der lavede en afskrift i slutningen af 1500-tallet, og Stephan Hansen Stephanius, der lavede en trykt version udgivet i 1648, så ville vi ikke kende teksten i dag. Gengivet efter Holger Fr. Rørdam: "Bemærkninger om den historiske Kritik" (1873).

Domkapitlet i Lund var et vigtigt lærdomscenter i 1100-tallets Danmark. Der er derfor kun naturligt, at man har foreslået, at Sven Aggesen kan have været kannik der. Gengivet efter Piet van Deurs: "Spillet om magten bd. 2; 1135-1412".

af samtidens pædagogiske litteratur, ikke mindst i Priscians yderst populære manual om grammatikken. Ydermere finder jeg det temmelig påfaldende, at den højeste form for sådanne stiløvelser netop forventes at indeholde udlægningen af en fiktiv, forældet eller gældende lov. Vi har altså at gøre med et produkt af en bestemt type skoling, der havde sin udbredelse over det meste af Europa nord for Alperne for universiteternes fremkomst. Et lærd produkt, hvis rødder er dybt plantet i europæisk latinsk dannelse.

Mia Münster-Swendsen, ph.d., er lektor ved SAXO-Instituttet på Københavns Universitet

Artiklen er baseret på et foredrag holdt ved International Medieval Congress i Leeds 2010.

Billedredaktion og billedtekster Steffen Harpsoe

Kollektivt forskningsprojekt om dansk historieskrivning før 1225 og dens intellektuelle kontekst i Europa

Ved uddelingen af forskningsmidler i 2010 bevilgede Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation midler til et kollektivt forskningsprojekt om dansk middelalderlig historieskrivning, med base på SAXO-Instituttet, Københavns Universitet. Blandt projektets primære formål er at søge nye tilgange til de historiske tekster fra dansk højmiddelalder, især på baggrund af sammenligninger med lignende materiale fra det øvrige Europa. Sideløbende er det planen at opbygge en offentlig tilgængelig database med de danske og relevante udenlandske kildetekster. Blandt delprojekterne er ydermere en ny udgave af den latinske tekst af Sven Aggesens værker til at erstatte Gertz' version fra 1915. Man kan læse mere om projektet her: <http://cms.ku.dk/hum-sites/saxo-sites/engelsk/projekter/1225/>

O S
16 34
ETA. 59

Da den lokale fattigforsorg i Aalborg blev statsreguleret

Op gennem 1600-tallet var pestepidemier, misvækst og krige på dansk jord med til at lægge pres på den eksisterende fattigdomsforsorg. Fattigdomsforsorgen var efter reformationen ikke længere en opgave, som kirken alene løftede, den var ved reformationen blevet lagt ind under de lokale magistrater og den lokale gejstlighed – en gejstlighed der ikke længere havde samme indtægtsgrundlag til at understøtte opgaven, som den havde haft i katolsk tid. Dette afstedkom, at man forsøgte at reorganisere fattigdomsforsorgen, enkelte steder med kongens direkte indgriben. Hidtil er det antaget, at kun København, Odense og Ribe fik kongens opmærksomhed, men som artiklen her vil vise, rettede kongen også sin opmærksomhed mod Aalborg.

JAKOB ØRNBJERG

Otto Skeels fundats

Lordag 15. september 1632 havde lensmand Otto Skeel ganske ekstraordinært indkaldt ”Borgmestre og Raad samt 24 Borgere og Sognepræster anlangende den Forordning som gjort er med Penge til de Fattige at yde” til møde på Aalborg rådhus. Anledningen var, at Otto Skeel året før havde taget initiativ til en velgørende fundats, hvor rige aalborgensere kunne forpligte sig til at indbetale penge til hjælp for byens fattige. Ordningen havde dog ikke været den store succes, hvilket med al tydelig-

Otto Skeel (1576-1634) var stifts-lensmand på Aalborghus Slot 1631-1634 og var initiativtageren bag reorganiseringen af Aalborgs fattigvæsen. Maleri fra 1634. *Privateje.*

hed fremgik af mødet denne septemberlørdag. Langt fra alle de indkaldte borgere var mødt op, og mødet havde da også karakter af, at en irriteret lensmand afkrævede de få fremmødte garantier for de penge, som de tidligere havde lovet at indbetale til fattighjælpen. Den garanti fik lensmanden trods alt, da alle, fra borgmester Didrik Grubbe til en af Aalborgs skræddere svarede, "... at hvis de for deres egne Personer til de Fattige havde udlovet ville de efter Lensmandens Begæring, næst Guds Hjælp give i dette næste tilkommende Aar". Men hvordan forholdt det sig egentlig med fattigforsorgen i 1600-tallets Aalborg, og adskiller byens fattigforsorg sig fra initiativerne og forholdene i andre købstæder? Disse spørgsmål vil denne artikel forsøge at kaste lys over.

Fattighus og Helligåndskloster

Efter Reformationen i 1536 var de danske købstæders fattigforsorg blevet lagt ind under magistratens og den lokale gejstligheds område. I Aalborg fremgår det af byens vedtægter, at det i 1562 med biskoppens og de lokale præsters billigelse var blevet vedtaget, " at ingen fattige folck schal maa gange at tigge y olborg vden the, som haffue loff oc haffuer Byens tegen paa theris kleder". Sådanne tiggertegn blev løbende uddelt på rådhuset, og blev der opdaget tiggere uden tiggertegn, skulle de med det samme smides ud af byen af den dertil ansatte stodderkonge.

I 1569 købte magistraten en ejendom uden for Aalborgs Vesterport, hvor der for byens regning blev indrettet et fattighus, men i spidsbelastningssituationer var det blot en dråbe i havet. Det blev åbenlyst under den store pestepidemi i 1602, der kostede mere end 1.000 mennesker livet, og hvor de døde og pestbefængte lå og flød på Aalborgs gader og stræder. Helt galt gik det 1629-1630, hvor de kejserlige besættelsestropper under Kejserkrigen (1625-1629) først ødelagde fattighuset, og hvor man siden hen lukkede byens Skt. Jørgensgaard [spedalskhedshospital]. Fra 1630 var der derfor nu kun Helligåndsklostrets hospital tilbage til at tage sig af Aalborgs syge, gamle, fattige, omstrejfer og forældrelose. Dette hospital havde slet ikke kapacitet til at tage sig af denne opgave. I 1626 havde man blot haft ti boende hospitalslemmer i Helligåndsklostret, men kort efter Kejserkrigen var dette antal blevet tidoblet til hele 100 hospitalslemmer.

1626-1634 ses der i hovedministeriebogen for Aalborgs Budolfi sogn årlige udbetalinger på 20-50 dalere til finansiering af de fattiges tiggertegn, klæder, træsko og skolebøger. Pengene fik man fra gaver og frivillige bidrag, ligesom magistraten årligt gav 16-20 dalere til dette velgørende formål. Af hovedministeriebogen

Borgmester Didrik Grubbe var blandt de aalborgensere, som Otto Skeel 15. september 1632 rykkede for lovede indbetalinger til Aalborgs mange fattige. *Aalborg Historiske Museum.*

Op gennem 1600-tallet voksede antallet af fattige støt til et niveau, hvor de gamle fattigforsorgsforanstaltninger ikke slog til. Der findes ikke mange samtidige afbildninger af fattige, eftersom størstedelen af kunsten var sponseret af overklassen, der ikke fandt, at fattiglemmer var et attraktivt motiv. Langtfra alle fattige var krøblinge, som de der ses her, men var man krøbling, levede man næsten med sikkerhed af almisser (var fattig). Maleri af Pieter Bruegel den ældre fra 1568. [Wikimedia Commons](#).

Albrecht von Wallenstein (1583-1634) var katolsk hærfører under 30-års Krigen, hvor perioden for dansk deltagelse (1625-1629) også kaldes for Kejserkrigen. At Christian 4. var gået ind i krigen udelukkende som Hertug af Holstein, forhindrede ikke de kejserlige i - efter nederlaget ved Lutter am Barenberg - at indtage Jylland, hvor Wallensteins besættelsestropper også indtog Aalborg og ødelagde fattighuset. [Wikimedia Commons](#).

fremgår det, at der i december 1632 var penge nok til, at "fattige Skolebørn" kunne modtage vadmelsklæder til en værdi af seks dalere, og "nogle Børn udi Sygestuen" i Helligåndsklostret blev samme år betænkt med klæde for fire dalere og 15 skilling.

National fattigdomsvækst

Overbelægningen i Helligåndsklostret illustrerede på grum vis det nationale fattigdomsproblem, der var i hastig vækst som følge af Kejserkrigens odelæggelser, dårlige høstår og de mange ekstraskatter, som Christian 4. efterfølgende væltede over på sine undersåtter. Det er i dette lys, at Otto Skeels mislykkede forsøg på oprettelsen af en velgørende fundats skal ses, og Aalborg var ikke den eneste by, hvor man under indtryk af de store sociale problemer forsøgte at reorganisere og effektivisere den eksisterende fattigforsorg. I 1630 blev der i København indstiftet en ordning, hvor administrationen af kvartalsvise udbetalinger af renterne fra pengegaver og frivillige bidrag blev lagt i hænderne på hovedstadens gejstlighed og de to forsteborgmestre. Gennem ugentlige uddelinger af penge, mad samt arbejdsanvisning og horfabrikation var det hensigten at sikre værdigt trængende københavnere en tålelig tilværelse. Et lignende initiativ kendes samme år fra Ribe, hvor lensmand, gejstlighed, magistrat og borgerskab enedes om fire årlige udbetalinger til hjælp for byens fattige. I Odense blev en decideret fattigskat på i alt 800 dalere udskrevet og håndfast trumfet igennem af den lokale lensmand og byens magistrat i november 1633.

Indtil videre har det været antaget, at det kun var i København, Ribe og Odense, at der i begyndelsen af 1630'erne blev sosat nye hjælpeforanstaltninger til gavn for de fattige, men Otto Skeels fundats viser, at også Aalborg skal medregnes i denne gruppe. For alle fire byers vedkommende var der tale om tiltag, der var iværksat af enten regeringen, lensmændene eller biskopperne. Christian 4. selv involverede sig da også direkte i effektiviseringen af Aalborgs fattigforsorg, da han i 1634 beordrede Otto Skeel "... at tage til sig Sognepræsten og Borgmestrene og sammen

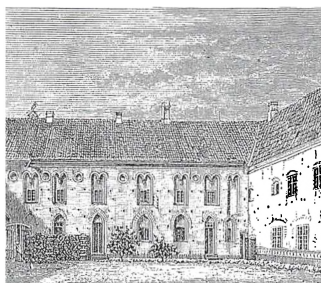

Aalborg-købmanden Jens Bang (1575-1644), der i 1636 opførte et fattighus til Aalborgs gamle og syge, boede selv i dette prægtige stenhus ved Østerå, byens vigtigste hovedstrøg og færdselsåre. *Aalborg Historiske Museum.*

Aalborg Helligåndskloster var i en årrække den eneste sociale hjælpeinstitution i 1600-tallets Aalborg. Tegningen viser, hvordan klosteret tog sig ud i slutningen af 1800-tallet. Gengivet efter *Trap Danmark, 2. udgave, 5. bd., 1875.*

Problemerne med tilstrækkeligt med mad, pleje og husly til Aalborgs mange fattige aftog ganske vist en anelse i 1636, da fornævnte Jens Bang for egen regning opførte et fattighus med tilhørende frugthave og sengeplader til 26 fattige. Bortset fra Otto Skeels forordning og Jens Bangs fattighus ses der i 1630'ernes og 1640'ernes Aalborg ellers ingen tiltag til større initiativer eller institutioner til afhjælpning af fattigdomsproblemet. Situationen blev heller ikke stort bedre af den vilkårlighed, korrupsion og åbenlyse ligegyldighed, der prægede administrationen og tildelingen af den eksisterende fattighjælp.

De forældreløse

De fattige, syge og hjemløse, der ikke var heldige nok til at komme i betragtning til kost og logi i Helligåndsklostret eller Jens Bangs fattighus, var henvist til at hutle sig igennem tilværelsen med tiggeri og almisser. I den såkaldte store reces, der udkom i 1643, havde Christian 4. og det adelige rigsråd dog særligt fokus på kobstædernes utallige forældreløse born, som man gerne så blev placeret i faste rammer, ”Saa frembt nogle gemene børnehuse i kiobstederne af sielegafver oc anden tilleg oprettis kunde fattige, hielpeløse oc synderlig hitteborn til klæde oc fode, medens de opfødis og haandverk lære”. I Aalborg kunne der nok være basis for et sådant børnehus, for her

vrimlede det nemlig med forældrelose omstrejfer. I maj 1620 havde den daværende lensmand Tønne Friis alene i Aalborg by indfanget 17 drenge, hvoraf det viste sig, at flere af dem i virkeligheden hørte hjemme på Mors, i København eller i Lübeck. De indfangne drenge var blevet sendt til Børnehuset i København, og 22 år senere, den 23. november 1642, modtog man fra Danske Kancelli, ekspeditionskontoret for Danmarks interne forvaltning, et brev, hvori magistraten, da ”det berettes at der gaar mange unge Drengbørn omkring i Aalborg By og hverken holdes til Skole eller Haandværk”, blev beordret til fremover årligt at indfange otte til ti af disse drenge og sende dem til Børnehuset i København.

Børnehuset i Aalborg

Med udgangspunkt i recessen fra 1643 blev der i 1650 taget initiativ til oprettelsen af et børnehus i Aalborg, hvor de indsatte børn skulle have deres kost og logi og dertil oplæres i væve- og spindehåndværket. Forbilledet fandtes i København, hvor Christian 4. allerede i 1605, efter engelsk-nederlandsk forbillede, havde oprettet Tugt- og Børnehuset, hvor losgængere og forældrelose børn skulle lære klædefremstillingens ædle kunst. Grundet for store omkostninger blev det københavnske børnehus nedlagt i 1649 for siden at genopstå på Christianshavn i 1662; så i den mellemliggende periode var Aalborg Børnehus vitterligt det største af sin art i Danmark.

At der i Aalborg var tale om et projekt, hvis betydning rakte langt uden for bygrænsen, understreges af Frederik 3.s ordre til, at alle kirker i Danmark og Norge ”skal give 1 rigsdaler til et Børnehus, som han har ladet oprette i Aalborg”. Denne rigsindsamling, der fandt sted i efteråret 1650 indbragte ca. 100 dalere fra hvert stift, og hertil kom så de lokale bidrag. Aalborgs magistrat solgte et stykke af byens jord fra og donerede de indkomne 300 dalere til børnehuset, lensmand Erik Juel gav 150 dalere, og Aalborg-borgmesteren Christen van Ginchel gav strømper til børnene for 15 mark. I 1652 tegnede borgmestrene Christen van Ginchel og Christoffer de Hemmer sig for hver 15 dalere til børnehuset, mens den nye borgmester Hans Sørensen gav 10 dalere og rådmand Thomas Lauridsen 15 dalere til børnehuset. Rådmand Daniel Calow gav ved samme lejlighed mindst syv dalere, mens det på grund af dokumentets dårlige tilstand ikke er muligt at se, hvor mange penge de andre rådmænd Laurids Pedersen, Peder Jespersen og Didrik Nielsen indskød i foretagendet. I modsætning til de tusindvis af dalere, som Aalborgs borgmestre og rådmænd 30 år tidligere havde investeret i Christian 4.s oversøiske handelskompagnier, ser børnehuset ikke ud til at have vakt den store interesse, selv om de mange ekstraskatter og de provelser, som borgerne havde været udsat for under Kejserkrigen og Torstenssonfejden (1643-1645), selvfølgelig skal inddrages i vurderingen af deres ydeevne.

Den daglige drift

Rent fysisk blev børnehuset i Aalborg anlagt i forbindelse med Helligåndsklostret, hvor der blandt andet blev opført et helt nyt hus på ca. tre gange 30 meter til formålet. At behovet for et børnehus har været akut, fremgår af, at der i 1651 var hele 110 børn,

Borgmester Christen van Ginchel (1598-1673) var i 1650'erne en af Aalborgs rigeste købmænd. I 1651 leverede han strømper til de 110 børn i Aalborgs børnehus. *Aalborg Historiske Museum.*

Daniel Calow (1614-1686) var apoteker og rådmand i Aalborg. Calow var ansvarlig for børnehusets regnskaber og solgte det fremstillede lærred videre til skibsværftet Bremerholm i København. *Aalborg Historiske Museum.*

Kildemateriale

Landsarkivet for Nørrejylland:
land:

Budolfi Sogn, Hovedministerialbog 1626-1647

Aalborg Stift, Regnskaber for Aalborg Spindehus 1650-1658

Aalborg Rådstueprotokol 1632

Rigsarkivet:

Regnskaber 1559-1660:

Lensregnskaber (1559-1662):

Aalborghus A. Regnskaber, 1620-1653

Trykt litteratur

C.F. Bricka med flere (red.):

"Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. I uddrag 1551-1660", 1885-2007.

Erling Ladewig Petersen: "Vredens dag. Christian IV og fattigdommen efter Kejserkrigen" s. 192-213 i Svend Ellehøj (red.): "Christian IVs verden", 1988.

Olaf Olsen: "Christian 4.s tugt- og børnehus", 1978.

Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen: "Aalborg under krise og højkonjunktur 1534 til 1680, Aalborgs Historie bd. 2", 1988.

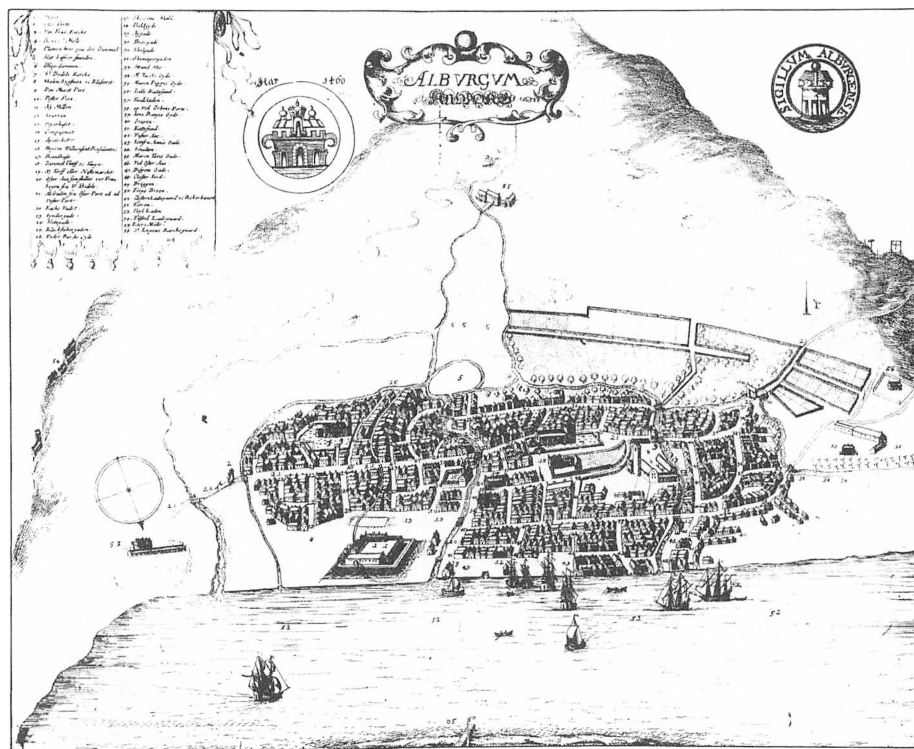
Jakob Ørnbjerg: "Jens Bang - en købmand i 1600-tallets Aalborg", 2005.

Prospekt over Aalborg by fra 1677. Nederst til venstre langs kysten ses Aalborghus Slot, mens "Skolen, Sygstuen oc Klosteret" (altså Helligåndsklosteret) ses ved nr. 8 i den højre side af de åbne pladser ca. midt i byen. *Fra Reesens Atlas.*

der fik deres daglige kost og logi i denne institution. I modsætning til fattighuset fra 1569 og Helligåndsklosteret, hvor magistraten og præsterne havde stået for ledelse og administrationen, ansatte byen en vis Christian Dencker, der havde rang af kaptajn, til at forestå børnehushets daglige drift, mens godkendelsen af regnskaberne blev overladt til rådmand Daniel Calow og borgmestersonnen Henrik de Hemmer.

Til brug for klædefremstillingen blev der i Aalborg indkøbt væve og rokke og ansat professionelle vævere og væverkoner, der kom så langvejs fra som Ribe. Aalborgs skolemester var på børnehushets lønningsliste for ugentligt at undervise børnene i læsning og skrivning, og endelig blev der udarbejdet en omfattende kostplan, der til mindste detalje angav, hvad børnene skulle have serveret morgen, middag og aften. Hver anden måned blev der indkøbt brændsel, med henblik på vandvarmning til vask af lusede barnehoveder, og børnetøj, og lægehjælp var der også tænkt på, da en bartsværer 29. marts 1652 fik kongens tilladelse til at praktisere sit fag i Aalborg. Tilladelsen blev nemlig kun givet, mod at bartsværeren til gengæld lovede at tilse børnehushets beboere ganske gratis.

Børnehuset var den største og mest markante sociale institution, som Aalborg havde set, siden Reformationen lukkede byens klostre. I forhold til visioner, størrelse, organisation og økonomi overgik børnehuset alt, hvad man i byen hidtil havde været vant til at give ud på de fattige, hvad enten det nu drejede sig om købet af et nyt fattighus eller udlevering af træsko og tiggertegn. Hertil kom, at børnehuset ikke blev holdt i gang på lokalt initiativ, men fortsat havde kongens bevågenhed. Det fremgår af den rigsdækkende pengeindsamling til børnehuset i 1650, og re-

geringens interesse for børnehuset ses også i de efterfølgende år. I 1654 modtog børnehuset pengegaver fra Viborg Stift, og i 1650'erne blev flere nordjyske par, der stod tiltalt for at have begået hor og indgået ulovligt ægteskab, frikendt af Frederik 3., mod at de donerede pengegaver til børnehuset.

Investorer og kundekreds

Både lensmanden Erik Juel, rådmand Daniel Calow og borgmestersonnen Henrik de Hemmer leverede råmaterialer i form af hor, hamp og færeuld til børnehuset, hvor børnene så forarbejdede de leverede råmaterialer til strømper, garn, klæde og lærred. Den 28. marts 1653 modtog Daniel Calow 232 dalere for en klædeleverance til skibsværftet Bremerholm i København, hvoraf det af kvitteringen fremgår, at klædet var fremstillet i Aalborg Børnehus. Samme år betalte slotsskriveren på Aalborghus Slot, Thøger Lassen, kaptajn Dencker 348 dalere for ”de 29 stykker Boldavid [lærred], som er kommet til Bremerholm”. Noget kunne derfor tyde på, at dette kongelige skibsværft var en af de store aftagere af børnehusets klæde- og lærredsproduktion.

Andre gange skete indkøbene af råmaterialer for børnehusets egen regning. I 1652 blev kobmanden Morten Borthus på børnehusets vegne sendt til Østersobyen Riga med 150 dalere på lommen for her at købe hamp og hør. Mindre partier af klæde og lærred blev desuden afsat til Aalborgs håndværkere, der havde behov for sådanne materialer til deres egne vareproduktion. I denne kundekreds møder vi Daniel Sejlmager, der 14.-30. oktober 1655 af flere omgange købte lærred i børnehuset, og Jens Hattemager, der samme år også købte et stykke lærred.

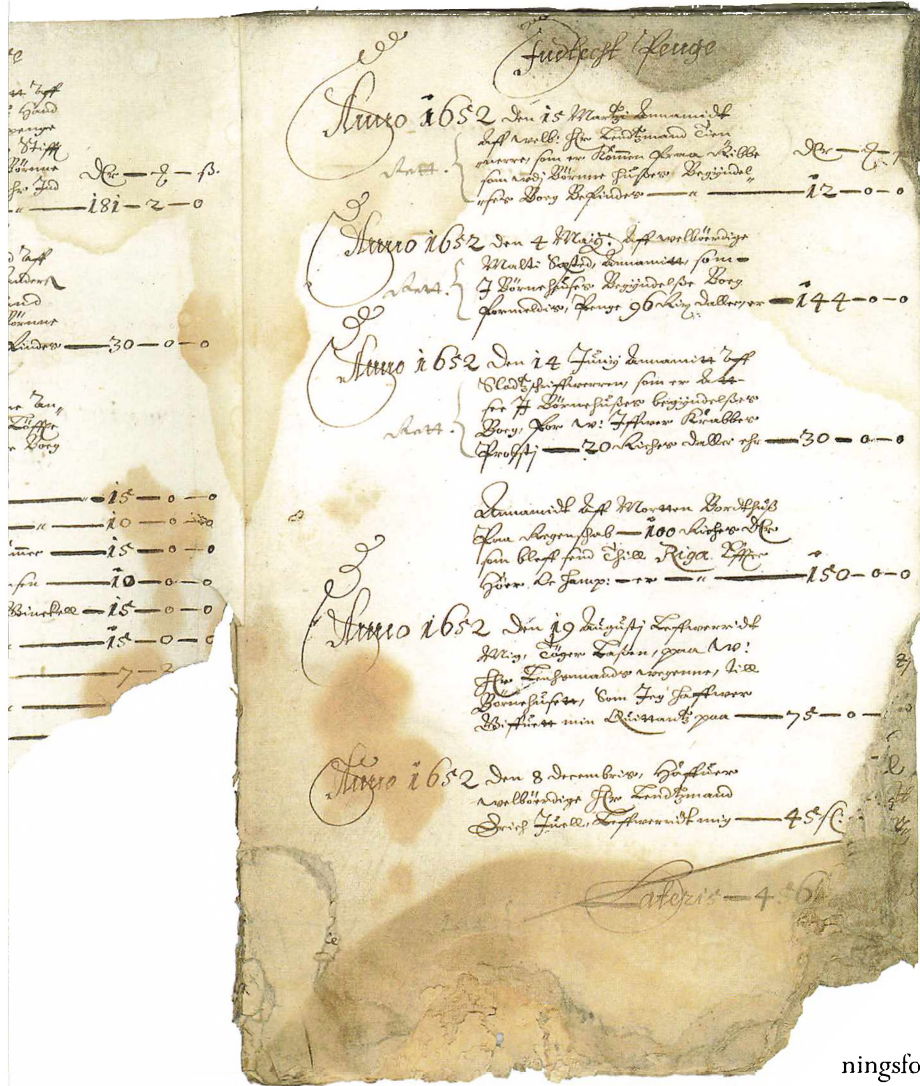
Det har sikkert været idealet, at børnehuset skulle være en selvfinansierende institution, men bortset fra Daniel Calow og Henrik de Hemmer, der som regnskabsansvarlige har haft en naturlig interesse i at få foretagendet til at løbe rundt, ses der ikke spor af, at Aalborgs velstående embedsmænd og købmænd skulle have investeret i eller aftaget børnehusets klædeproduktion. Det har med andre ord været mere end svært for kaptajn Dencker at få økonomien til at hænge sammen. December 1651-juni 1653 findes der i børnehusets bevarede regnskaber en række kvitteringer, hvor Dencker har kvitteret Daniel Calow og Henrik de Hemmer for de pengesummer, som de løbende udbetalte ham til ”Børnehusets fornødenhed”.

Den 27. januar 1657 beordrede Frederik 3. lensmanden og Aalborgs biskop til at sammenkalde de lokale præster med henblik på en ordning af børnehusets forhold,

Aalborghus Slot, hvorfra det lærred, der var blevet fremstillet i børnehuset, blev udskibet til København. Foto Nationalmuseet, 1946.

Side af regnskabet for Aalborg Spindehus. Midt på siden ses posteringen på Morten Borthus' rejse til Riga efter hør og hamp. Landsarkivet for Nørrejylland, Aalborg Stift, Regnskab for Aalborg Spindehus 1650-1658, foto Asbjørn R. Thomsen.

T.V. Fattiggøse fra 1600-tallets Aalborg. Fattiggøssen bærer byvåbenet og kan derfor være en bøsse, som magistraten lod udfærdige til byens stodderkonger. Aalborg Historiske Museum.

men det er også sidste gang, at centraladministrationen viser interesse for børnehuset. Børnehusets regnskaber stopper brat i 1658, og dets bygninger er efter alt at domme blevet revet ned, ødelagt under Karl Gustavkrigene (1657-1660) eller anvendt til helt andre formål.

Kongeligt initiativ og manglende lokal vilje

Hverken Otto Skeels fundats fra 1631 eller børnehuset 1650-1658 blev varige sociale foranstaltninger og institutioner i Aalborg, hvor man også i de efterfølgende århundreder måtte slås med voksende fattigdom og socialt armod. På det principielle plan var begge institutioner, som det - med historikeren Erling Ladewig Petersens ord - var tilfældet i København, Ribe og Odense, udtryk for en forestilling om, "... at man ved centralisering af fattigmidler og beskatning og ved at befæste den lokale, verdslige og gejstlige øvrigheds myndighed og kontrol kunne inddæmme den lovlige og godkendte lokale armod og måske frem for alt holde den fremmede og uønskede fattigdom fra døren". En kontrol som Christian 4.s opryd-

ningsforsøg blandt patienterne på Helligåndsklosteret også er et eksempel på. I forbindelse med denne centraliseringsproces var det ikke nødvendigvis magistraten og de

lokale præster, men derimod kongen, biskopperne og lensmændene, der spillede rollen som initiativtagere og tovholdere, hvortil kom indkaldelsen af fagfolk som kaptajn Dencker og væverkonerne fra Ribe. Otto Skeels fundats og oprettelsen af børnehuset i Aalborg demonstrerer derfor med al tydelighed den fremvoksende stærke statsmagts voksende indflydelse på Aalborgs interne forhold og de lokale myndigheders manglende vilje og evne til at tackle de udfordringer, der fulgte med den stigende fattigdom og forarmelse i 1600-tallets Danmark.

Jakob Ørnbjerg er ph.d.-stipendiat ved Institut for Kultur og Globale Studier, Historiestudiet, Aalborg Universitet

Dan H. Andersen

Tordenskiold – En biografi

Gyldendal, 2011, 414 s., 199,95 kr.

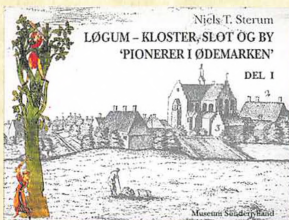
Tordenskiold er en ægte dansk (og norsk) nationalhelt. Han var kendt for sit store mod, snarrådighed og sine resultater. Han var en stor-charmør med mere end én kvinde i hver havn, med flere uægte børn til følge, og han fik ry som uforudsigelig og uovervindelig. Alligevel er Dan H. Andersen's biografi den første større biografi i 200 år! Dette er 4. og gennemreviderede udgave

af værket fra 2004.

Niels T. Sterum

Løgum-kloster, slot og by. "Pionerer i ødemarken" Del I-II Skrifter fra Museum Sønderjylland, vol. 3

Museum Sønderjylland, 2010, 2 bd., 532 s. illus. og med indlagte plancher, 495 kr. (for begge bd.)

Værket indeholder næsten alt, der er at vide om Løgum. Bind I indeholder en omfattende arkæologisk beskrivelse af klosteret fra dets stiftelse i 1170'erne til dets tid som slot frem til ca. år 1700. Andet bind afslører, at klosteret blev

oprettet, ved at en landsby blev nedlagt, og derfor diskuteres cisterciensernes billede af sig selv, som en munkeorden der altid bosatte sig på øde steder. Værket indeholder en hel del kildegengivelser, er rigt illustreret og har 5 indlagte grundplaner.

Mikkel Vedby Rasmussen

Den gode krig?

Gyldendal, 2011, 149 s., 249 kr.

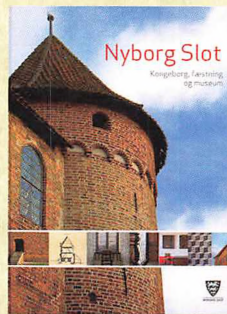
Samtidshistorie når det er aller-mest aktuelt. Krigen i Afghanistan har snart stået på i 5 år, men har vi opnået det, vi ville, eller har vi sat de forkerte mål? Bogen er den første samlede fremstilling af Danmarks krig i Helmand-provinsen, en gennemgang af både selve kampene og deres strategiske og politiske betydning. Krigen er Danmarks første, men næppe sidste, i det 21. århundrede, hvorfor det er essentielt

at have fokus på at lære af fejlene, og hvad man som krigsførende nation har forsømt, hvilket bogen selvfølgelig giver et bud på.

Kurt Risskov Sørensen (red.)

Nyborg Slot – kongeborg, fæstning og museum

Østfyns Museer, 2011, 208 s. (illus.), 158 kr.

Nyborg Slot har både været mødested for danehoffet, residensslot for en række konger indtil 1560, lensssæde, og efter 1660 en bygning i forfald og arsenal for den lokale garnison, indtil der under den nationale vækkelse i slutningen af 1800-tallet igen var interesse for slottet, med en restaurering i 1917-25 som følge. Dette til trods har vi

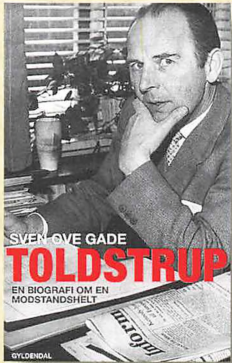
kun begrænset viden om slottets historie og de institutioner, der knytter sig til det. I bogen gør Østfyns Museer, som optakt til et forskningsprojekt om slottet, status over den aktuelle viden om Nyborg Slot.

Sven Ove Gade

Toldstrup. En biografi om en modstandshelt

Gyldendal, 2011, 216 s., 249 kr.

Anton Jensen, alias Toldstrup, var en af de mest aktive modstandsfolk under besættelsen, og englænderne kaldte ham for "Europas bedste nedkastningschef". Han var blandt andet ansvarlig for modtagelsen af Jyllands forsyninger af sprængstof og våben fra England, men var samtidig en af hovedpersonerne i den mest alvorlige interne konflikt i modstandsbevægelsen. Det er en historie om et liv under jorden med

Gestapo i hælene, men også historien om en mand, der kun i begrænset omfang fik udnyttet sine evner i efterkrigstidens velfærdssamfund.

Skønlitteratur:

Lone Mikkelsen

Land at tabe eller vinde Slægten bind 21

Lindhardt og Ringhof, 2011, 256 s., 249,95 kr.

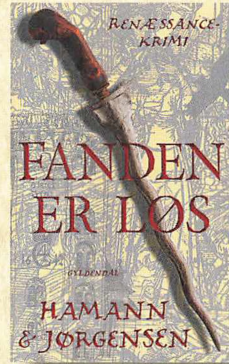

Sidste bind om slægten Dane foregår i 1860-1866. I. C. Danes hustru Gisela har forladt ham, delvist på grund af den nationale konflikt mellem Danmark og Tyskland – hun er derfor en bitter mand, hvilket præger livet på Daneborg og hans forhold til sine tre børn.

Lars Hamann og Gorm Præst Jørgensen

Fanden er løs

Gyldendal, 2011, 384 s., 299 kr.

Christian den Fjerdes København, 1642. Byens foged Knud Korbach skal opklare mordet på styrmand Anders, som var anklaget for trolddom. Byen er i de stærke kræfters vold, borgerne er i oprør og ser troldfolk overalt. Sagen fører Korbach fra de højeste kredse til de laveste: fra middagselskab hos Corfitz Ulfeldt til den frimodige Crias bordel i den nye lovløse bydel Christianshavn. Korbach må svimlende højt til vejrs i kongens nye Stjerneborg, det mystiske runde tårn i Kiøbmager Gade som skal indvies om mindre end en uge.

Vagn Lundbye

Den kvindelige saga

Lindhardt og Ringhof, 2011, 336 s. (illus.), 349,95 kr.

Forfatteren har taget 10 islandske sagaer og vendt dem på hovedet. Han har løftet de kvindelige figurer – fra Unn den tænksomme til den indianske Freydis – ud af fortællingerne og gjort dem til hovedpersoner i deres egne historier, med en række farverige fortællinger med masser af dramatik i bedste sagastil til følge.

Da Montgomery blev vidne til Slaget i Kastrup Lufthavn

Dette er en historie om, hvordan en banal misforståelse gav anledning til en mediestorm, som udviklede sig til en principiell diskussion af politiets rolle i det danske samfund. Men i udgangspunktet handlede det blot om retten til at fotografere feltmarskal Montgomery under hans besøg i Danmark i 1951.

JØRGEN MIKKELSEN

”Danmarks befrier” i rollen som NATO-officer

Der er sagt og skrevet meget om feltmarskal Montgomerys besøg i Danmark i sommeren 1945. Det er langt mindre kendt, at ”Danmarks befrier” også opholdt sig i landet fra d. 5. til d. 8. april 1951. Samme år var han blevet udnævnt til posten som stedfortrædende overstbefalende for NATOs styrker i Europa. Det betød reelt, at kun general Eisenhower rangerede over ham i organisationens militære hierarki. Som en af sine første handlinger gennemførte Montgomery en rundrejse til de enkelte NATO-lande for at drøfte forsvarsspørgsmål med fremtrædende politikere og officerer og danne sig et indtryk af de militære styrkers uddannelse og effektivitet. I Danmark deltog han i et møde med udenrigsministeren, forsvarsministeren, formanden for Udenrigspolitisk Nævn, forsvarschefen og tre hærchefer. Desuden førte

Montgomery elskede publicity, og der er vist ingen tvivl om, at han nød denne situation, hvor han blev foreviget straks efter udstigningen af flyet d. 5. april 1951. Få minutter senere var stemningen ganske anderledes. Foto: Jacob Maabjerg/POLFOTO.

han forhandlinger i Generalkommandoen og aflagde besøg på en officersskole og hos flere regimenter og bataljoner. I programmet indgik også en samtale med kongen på Amalienborg og en kransenedlæggelse i Mindelunden.

Der var tale om et usædvanligt vigtigt statsbesøg, hvilket man let kan forvise sig om ved at orientere sig i samtidens aviser. Som eksempel kan nævnes, at *Politiken* d. 8. april bragte en forsideartikel med overskriften ”Montgomerys løfte i gaar: Danmark vil faa hjælp straks”. Her fik læserne at vide, at Eisenhower ”aldrig [ville] tillade, at noget land gaar under”, og at Montgomery ville ”sorge for, at Danmark ikke (...) igen skal blive løbet over ende.” For feltmarskallen udtrykte det: ”Danmarks interesser er mine interesser” og ”jeg kan forsikre, at alt, hvad jeg kan gøre for Danmark, vil blive gjort. I behøver blot at kalde paa mig”!

Langt de fleste danskere vil nok tænke på scener som disse, når man nævner feltmarskal Montgomerys besøg i Danmark. Billedet er fra sejrsparaden gennem København i maj 1945. Knap så kendt er hans besøg som stedfortrædende øverstbefalende for NATO i april 1951. Foto Tage Christensen/POLFOTO.

En banal og fatal misforståelse

Selv om *Politiken* og de øvrige aviser gav en fyldig dækning af de politiske forhandlinger under Montgomerys ophold i Danmark, kom en helt anden side af besøget til at sætte et afgørende præg på pressedækningen i dagene efter d. 5. april. Det drejede sig om de tumultagtige begivenheder kort efter, at flyet var landet i Kastrup Lufthavn. Montgomerys besøg havde ellers været genstand for en minutios planlægning fra de danske myndigheders side. D. 2. april blev der således afholdt et møde, hvor repræsentanter fra Udenrigsministeriet, Forsvarsministeriet og Hærens Poesstjeneste sammen med lufthavnsforvalteren og den stedlige politimester gennemgik alt, hvad der skulle ske i de første minutter efter, at Montgomery havde sat foden på dansk jord. Men der var en enkelt detalje, man glemte at drøfte, og det blev fatalt ...

I Udenrigsministeriet og poesstjenesten mente man bagefter, at pressefolkene ikke blot skulle have lov til at fotografere og stille spørgsmål til feltmarskallen lige efter udstigningen af flyet, men også efter, at han havde inspiceret de 120 soldater, der var opstillet til hans ære. Dette fik pressens medarbejdere da også at vide, da de modte i lufthavnen. Politimester E.V. Reinstrup havde derimod fået det indtryk, at det kun var tilladt pressefolkene at nærme sig Montgomery inden inspektionen. Han beordrede derfor betjentene til at danne en kæde for enden af æreskompagniet.

Dette provokerede mange af fotografene, som sikkert havde glædet sig til et af deres livs scoops.

Politiet måtte udstå slemme ord som "idioter", "bisser" og "svin", og det lykkedes også nogle fotografer at slippe igennem kæden, selv om betjentene søgte at holde stand ved at gribe fat i hinandens livremme. Under kampens hede fik *Associated Press'* fotograf tilsyneladende en albue i ryggen, så han trillede hen ad cementen. Hans bukser og jakke blev revet itu, og kameraet blev beskadiget. De dramatiske optrin blev bemærket af Montgomery, som stod og talte med et par embedsmænd og avisredaktører. Den gamle soldat ville derfor gerne vide, "hvad det var for et slag, der blev udkæmpet henne ved vognene", og hvem der vandt. "Det gør politiet uden tvivl", lod svaret.

Kritik fra Udenrigsministeriet

Politimester Reinstrup måtte dog snart sande, at "sejren" var dyrekøbt. Allerede den samme dag sendte kontorchef i Udenrigsministeriets Pressebureau Sigvald Kristensen et brev til politimesteren, hvori han erklærede, at politiets afspærring "ikke blot var til stor gene ved næsten at spærre udsigten til alt, hvad der foregik foran æreskompagniet, men endog direkte forstyrrede pressefotografernes arbejde." Desuden måtte det "meget beklages, at der ved føringen af det pågældende mandskab udvistes en sådan mangel på konduite, at en stor del af presserepræsentanterne samtidig blev holdt tilbage, og at mandskabet i denne forbindelse udviste en unodig drastisk optræden." Bag den usædvanligt skarpe formulering gemmer sig formentlig en frygt for, at episoden kunne skade Danmarks anseelse i NATO.

Sigvald Kristensen uddybede sin kritik i et interview i *Information* d. 6. april, hvor

avisen citerede ham for følgende udsagn: "Selv om politifolkene ikke kendte den givne instruks, berettiger det dem ikke til brutal optræden overfor pressefolk, der under udførelsen af deres arbejde er vant til at maatte færdes indenfor afspærringer. Og tilmed ikke, naar den person, der skal "beskyttes", selv siger, han hellere end gerne vil hilse paa pressefolkene."

Slaget i Kastrup Lufthavn – et krisesyndrom for politiet?

Udenrigsministeriets kritik fik bred opbakning i pressen. *Borsen* og *Politiken* var således enige om at beskrive politiets opførsel som pinlig, og *Kristeligt Dagblad* fandt, at politiet optrådte på en "utiladelig provokerende maade". *Kristeligt Dagblads* kritik blev fremført i en lederartikel under overskriften "Politiuorden". Også *BT* og *Information* skrev en leder om emnet. Det er interessant, at alle tre aviser betragtede sammenstødet i lufthavnen som blot det seneste led i en kæde af hændelser, der

De fleste husker nok sammenstødene mellem politi og demonstranter under COP15 klimatopmødet i december 2009, hvor pressefolkene ikke ligefrem var fredhellige. Ifølge DR lød ordren på, at hvis pressen var i vejen, skulle de få samme behandling med "rødgldende stave" som demonstranterne. Knap så voldsomt gik det for sig i 1951, om end samarbejdet mellem politi og presse heller ikke var gnidningsfrit under Slaget i Kastrup Lufthavn. Foto Jack Lenk/Dematix/POLFOTO.

Den u(sand) synlige hær

7/4 51: Der er gjort alt for at Montgomery kan faa et godt indtryk af den kampudfoldelse, han i givet fald kan regne med fra vor side.

— You are second to none!

I dagene efter d. 5. april kunne man i flere aviser læse spøgefulde bemærkninger om, at begivenhederne i lufthavnen måtte have givet Montgomery et overordentligt positivt indtryk af den danske kampvilje. Arne Myggen Hansen hævdede endda, at politiet blot ville "give en Opvisning for Gæsten, og da der ikke var andre Tilskuere paa Flyvepladsen, maatte de demonstrere deres Færdigheder paa Mændene bag Kameraerne"! Bo Bojesens tegning indeholder en skjult reference til Montgomerys besøg i Danmark i 1945. Her roste han den danske modstandsbevægelse med ordene "second to none". *Politiken*, d. 6. april 1951.

havde skadet det københavnske politis anseelse. Ja, *Information* undskyldte nærmest, at redaktionen var nødt til at gå i rette med politiet, for der "har været saa meget i vejen med politiet i København, at ny kritik føles som krigsdans paa en modstander, der ligger ned". *Information* uddybede ikke dette aspekt, men det gjorde de to andre aviser. *Kristeligt Dagblad* refererede til den store "Edderkopsag" – en omfattende kriminalsag om sortborshandel, som bl.a. endte med, at 15 politimænd blev dømt for bestikkelse. Men avisen bemærkede også, at der "til stadighed" indlob klager fra borgere, som var blevet "forulempet af politiet paa gaden eller paa politistationerne". Lederen sluttede derfor med en opfordring til "frasortering af de betjente, der ikke kan leve op til dansk politis gode traditioner". Dette ville ikke blot være i politiets og borgernes, men også – og i endnu højere grad – i demokratiets interesse. For hvis man slækker på kravene "til politiets fuldt ud korrekte optræden, giver man de kredse vaaben i hænde, der er interesseret i at sætte spørgsmålstegn ved selve demokratiet og hvad værre er: den almindelige mand begynder at tænke sit ...".

På *BT*'s redaktion erindrede man en betjent, der havde optrådt som voldsmand på Hovedbanegården. "Han blev dømt for det, men den Aand, i hvilken han udøvede sin Myndighed, synes at leve videre." Avisen noterede også, at politiet havde overfaldet en

pressefotograf, da Churchill i 1950 havde været på besøg i København. "Hvis denne Facon fortsættes, varer det ikke længe, for fredelige Folk raaber om Hjælp, naar de ser en Politibetjent nærme sig", hævdede *BT*. Det blev dog samtidig understreget, at avisen ikke ønskede at anbringe de menige betjente i gabestokken. Kritikken gjaldt den overste ledelse hos Københavns Politi. Her måtte man "se at faa revideret den Mentalitet, som allerede har faaet Betegnelsen *Aanden fra Store Kongensgade*".

I modsætning til *Kristeligt Dagblad* og *BT* koncentrerede *Information* sig om myndighedernes håndtering af statsbesøg og andre større begivenheder. Den vigtigste pointe var, at det i nogle tilfælde ville være hensigtsmæssigt at erstatte politiafspærringer med diskret, årvågen observation. Et sådant politiarbejde skulle ikke udfores af udrykningshold, men af få, men kompetente betjente. Navnlig ønskede avisen at blive fri for "masseopbud af politi paa steder, hvortil kun indbudte eller særligt kendetegnede personer har adgang". Desuden pegede *Information* på, at det kneb med samarbejdet mellem politiet og de "andre sikkerhedsgrene". Avisen fandt det endda sandsynligt, at hovedansvaret for den uheldige håndtering af Montgomerys besøg slet ikke lå hos politiet, men hos de andre involverede myndigheder.

○ = AFSPÆRRINGSSTEDER
 X = FÆRDELSREGULERINGSPOSTER
 ——— RUTEN FOR HYLDESTROGET

AFSPÆRRINGSSTEDER:

- Kgs. Mytorv v/St. Kongensgade
- v/Hovedvagtsgade
- v/Tordenskjoldsgade
- Holbergsgade v/ -"
- Havnegade v/ -"
- Ny Østergade v/Hovedvagtsgade
- Kr. Bernikovsgd. v/Antonigade
- Købmagergade v/Silkegade
- N. Hemmingsensgade v/Valkendorffsgade
- Højbro
- Holmens bro
- Børsegade v/Børsrampen
- Klosterstræde v/Gråbrødrestræde
- Skoubogade v/Skindergade
- Nørregade v/Studiestræde
- Gl. Torv v/Skindergade
- Rådhusstræde v/Nybrogade
- Kattesundet v/Vestergade
- Rådhuspladsen v/Vestergade
- V. Boulevard v/Studiestræde
- V. Voldgade v/Stormgade
- V. Voldgade v/Christiansgade
- V. Boulevard v/Stormgade
- V. Boulevard v/Hj. af Kalvebod Brygge
- Jernbanegade v/Axeltorv
- Axeltorv v/Folkekøkkenet
- Vesterbrogade/Bernstorffsgade
- Halmtorvet v/Kvægtorvsgade
- Ingerslevsgade v/Dybbølsbroen
- Kalvebod Brygge (på rampen for enden af Dybbølsbroen)
- Kalvebod Brygge v/Tømmergravsgade.

FÆRDELSPOSTER:

- V. Boulevard/Hammerichsgd.
- "/Studiestr.
- Kalvebod Brygge/Langebro
- V. brogade/Bernst. gd.
- Bernstorffsgd./Tietgensgd.
- V. brogade/V. Farimagsgd.
- og evt. flere steder.

Udenlandske toppolitikeres og top-embedsmænds besøg i København må planlægges grundigt. Da Churchill besøgte Danmark i 1950, udarbejdede politiet en række detaljerede kort over ruterne for hyldesttoget samt afspærringssteder, færdselsreguleringsposter m.m. Billedet viser et af kortene. *Landsarkivet for Sjælland, Københavns Amts Sønder Birks Politi, Foranstaltninger ved højtstående personers besøg i Danmark 1946-1951.*

Efterspil

Jeg skal undlade at gå ind i en drøftelse af mulige langsigtede virkninger af Slaget i Kastrup Lufthavn. Derimod er der grund til et par bemærkninger om det umiddelbare efterspil.

Allerede få dage efter de dramatiske hændelser fik politimester Reinstrup opfordringer fra Udenrigsministeriets Pressebureau, Københavns Redaktørforening og Presse-Fotograf-Forbundet til at gennemføre en grundig undersøgelse af forløbet. Politimesteren efterkom ønsket og kunne en måned senere fremlægge en rapport på 31 tætskrevne sider samt en række bilag. Rapporten indeholder referater af forhør af 19 personer, nemlig alle deltagerne i planlægningsmodet d. 2. april samt en del pressefolk og betjente. Forhørene bragte en række nye detaljer for dagen, men tilsyneladende intet afgørende nyt. Det virker imidlertid, som om pressefolkene generelt blev mere afdæmpede i deres kritik efter at have tænkt nærmere over sagen. Politimesteren kunne måske i særlig grad glæde sig over udtalelserne fra den uheldige fotograf fra *Associated Press*. Han kunne nemlig fortælle, at han alligevel ikke havde fået en albue i ryggen, men kun et puf, da han bukkede sig for at tage et billede – og de to ansvarlige politibetjente havde formentlig ikke haft til hensigt at vælte ham omkuld. I øvrigt slap politiet også for at betale erstatning til *Associated Press*. For nyhedsbureauet havde forsikret kameraet, der kostede flere tusind kroner, og redaktøren afsløg venligt den brødebetyngede politimesters tilbud om personligt at dække udgifterne til et nyt sæt tøj ...

Jørgen Mikkelsen er arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet.

Kilder

Landsarkivet for Sjælland, Københavns Amts Sønder Birks Politi, Foranstaltninger ved højtstående personers besøg i Danmark 1946-1951.

Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, Ordenspolitiet, Udrykningstjenesten, Særlige sager 1935-1975, pakke 15.

Diverse avisartikler.

En kortere version af denne artikel har tidligere været bragt på www.sa.dk/nytiarkivet. På denne website præsenteres hver måned en kort historie på grundlag af arkivalier, som Statens Arkiver har modtaget i de senere år.

Genbrug af middelalderens håndskrifter

Da Ulfeldterne røg i Thotterne på middelalderens pergamenter

I tæt på 1200 år havde pergamentshåndskrifterne gået deres sejrsgang som bærere af en religiøs og kulturmæssig arv, men omkring år 1500 var det slut. Grundet nye teknikker og tankesæt blev en stor del af middelalderens bogkultur overflødig; klostre og kirker tømtes langsomt for kulturelle værdier. Til tider var det heldigvis for selve den historiske og kulturelle overleverings skyld, men for de store mængder af liturgiske håndskrifter betød det en fortsat eksistens som bogbind, fiskeindpakning, fyrværkerietuier eller vægudsmykning. Datidens genbrugssamfund gjorde den teologisk utidssvarende litteratur til en materiel ressource, der kunne anvendes til mange formål.

STEFFEN HARPSØE

Et af de 81 nyopdagede fragmenter. Der er tale om en kommenteret lovtæst inden for kanonisk ret – muligvis er det fra en udgave af værket *Liber extra*. Håndskriftet dateres til overgangen mellem det 13. og 14. århundrede. Læg mærke til de små hænder i marginerne, der peger på vigtige steder i teksten. *Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber; 1611-30, særligt den tyske krig 1625-29; Pengeregnskab for Glückstadt. Foto Steffen Harpsøe.*

Langt størsteparten af de middelalderlige håndskrifter, der fandt alternativ anvendelse, endte deres dage som indbindingsmateriale. Kongens embedsmænd var fra reformationen og frem til ca. 1650 storforbrugere af gamle pergamentshåndskrifter, da det stive og slidstærke pergament var velegnet som bogbind om deres regnskaber til kongen kasse. Under dataregistrering af de militære regnskaber fra 15-1600-tallet i arkivfonden Reviderede Regnskaber har forfatteren i 2007 opdaget en del hidtil uregistrerede pergamentsfragmenter. Det er på baggrund af dette, der her fortælles om genbrug af middelalderens pergamentshåndskrifter samt gives nogle eksempler på de nyeste fund – og den noget spøjse titel vil også blive forklaret.

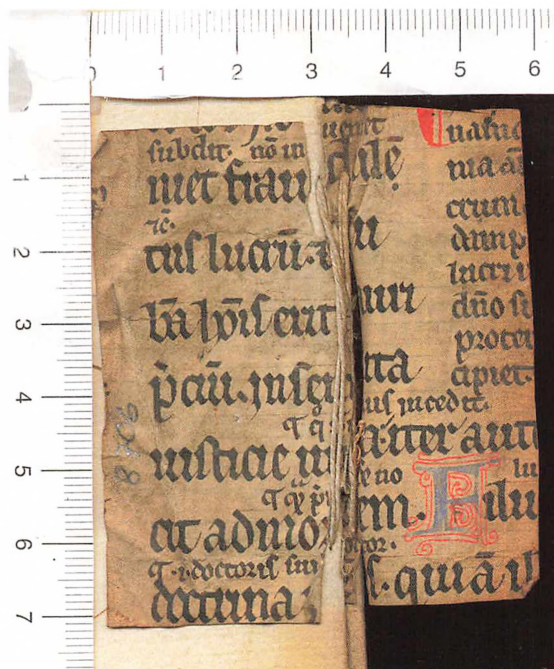

Trykkepressens revolution?

Der vil næppe være mange indsigelser, når man postulerer, at reformationen vendte op og ned på så vel åndsliv som Danmarks administrative sammensætning og magtstruktur. Når snakken falder på omvæltninger i bogkulturen, vil de fleste nok pege på opfindelsen af trykpressen som den afgørende faktor. Mens dette må siges at være sandt på lang sigt, så var det på kort sigt en anden sag. For at illustrere dette kan man blot se på, hvilke titler der dominerer blandt inkunablerne [bøger trykt før 1501]. Der var nemlig tale om bøger af religiøs tilsnit, hovedsageligt liturgiske bøger til brug ved ritualerne i den katolske kirke. Trykkevirksomhedens begrænsede indvirkning på bogkulturen herhjemme kan måske bedst illustreres med en lille anekdote.

Da Karl Ronnow i 1474 blev biskop af Odense, fik han hurtigt ved Christian 1.s mellemkomst pavens tilladelse til at udstode munkene fra Skt. Knuds Kloster af deres kannikeembeder ved domkapitlet. Årsagen skulle ifølge biskoppen være, at munkene havde en dårlig og forvirrende indflydelse på stiftets liturgi. Reelt var der dog tale om at skaffe plads til, at yngre medlemmer af den fynske adel kunne få sig nogle fede kannikepræbender. At forstode munkene skulle hurtigt vise at være en dårlig idé. Det viste sig, at de var de eneste, der med deres skrivekunst havde sikret biskoppen mulighed for at lave et oplag af liturgisk ensrettede missaler, brevarier m.m. Derfor var Karl Ronnow nødsaget til i 1482 at tilkalde Johann Snell, en trykker fra Lübeck, for at trykke et brevarium. Under arbejdet fik Snell tilmed tid til at udgive Danmarks første trykte bog, *De Obsidione et Bello Rhodiano* af Guillelmus Caoursin, men det er en helt anden historie. Året efter fik Ronnow også trykt et missale. Selvom munkene fra Skt. Knuds blev genindsat i 1488, så er pointen stadig den samme. Nemlig at det ikke var de nye, gyldne muligheder i trykpressen, der fik Odense domkapitel til at anvende den, men manglen på kvalificerede skrivere – og, ikke mindst, det var stadig de samme bøger, der skulle produceres!

Som det nok anes, var religionen en af de drivende kræfter i den middelalderlige bogkultur, i alle fald hvis man måler på antallet af bøger per genre. Kigger man på fordelingen af overleverede håndskriftsfragmenter, så udgør de liturgiske fragmenter ca. 60-65 % af materialet, hertil kommer ca. 7 % bibler og ca. 10 % teologiske skrifter. Selvfølgelig kan man ikke ukritisk tage fragmenterne som et retvisende udtryk for den emnemæssige sammensætning af bogkulturen, men sammenligner man med inventarier fra middelalderklostre, så finder man en lignende fordeling. Forklaringen på de liturgiske værkers dominans findes dog i bogsamlinger uden for videnscentrene (klostre og domkapitler). Som minimum må hver sognekirke have haft en bibel og et missale samt en eller to andre liturgiske bøger. De liturgiske værker var de gejstliges værktøj til udførelsen af deres religiøse hverv, hvorfor individuelle gejstlige også har haft liturgiske skrifter i egne samlinger; dette kan vi se af deres testamenter. Tilmed var liturgien ikke statisk i tid, den udviklede sig. Hver biskop var ansvarlig for liturgien i deres stift, dermed var liturgien afhængig af en enkelt persons religiøse smag og præg. Derfor udvikledes liturgien også, ”opdateredes”

Et eksempel på hvor små fragmenterne, der brugtes til at forstærke syngerne på 1600-tallets regnskaber, kan være. Fragmentet måler kun 6 x 7 cm, mere er ikke påkrævet for at forstærke en enkelt syning. Den meget lille mængde sammenhængende tekst gør det svært at bestemme, hvad der er tale om. Muligvis en bibelkommentar eller kommenteret kanonisk ret fra 14. århundrede. Fundet i 2007. Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Amtstuerregnskaber; Amtstuerregnskaber, ældre 1648-1891; Skivehus Jordebog 1661-63. Foto Steffen Harpsøe.

Fragmentet her er et typisk eksempel på et liturgisk håndskrift fra 1400-tallet anvendt som indbinding om et regnskab. Der er sandsynligvis tale om et antiphonale med musik til tidebønnerne. Fundet i 2007. Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber; Fæstningsregnskaber 1592-1799; Københavns Fortifikationsregnskab 1647-49. Foto Steffen Harpsøe.

Middelalderens liturgi

Liturgi: Den religiøse praksis der følges på givne dage, tidspunkter, højtider og ved særlige ceremonier. Liturgien var i den katolske middelalder ikke ensartet eller universel. Hvert stift og munkeorden havde deres egne traditioner for, hvilke salmer der skulle synges, og hvilke bibelpassager der skulle læses, hvilke helgener man fejrede, og hvorledes man forestod forskellige ritualer. Set på pan-europæisk plan var der ingen ensretning. Inden for hvert stift skulle liturgien dog være ensartet, og dette var stiftets biskops ansvar. Derfor skulle alle kirker i stiftet have enslydende missaler, brevarier og lignende liturgiske bøger.

Typer af liturgiske bøger:

Antiphonale: Bog indeholdende musikken til tidebønnerne

Brevarium: Tidebog, indeholder teksterne til de 7 tidebønner. Hovedsageligt Davids salmer, bibeltekster og tekster af kirkefædrene

Graduale: Bog med messens sange

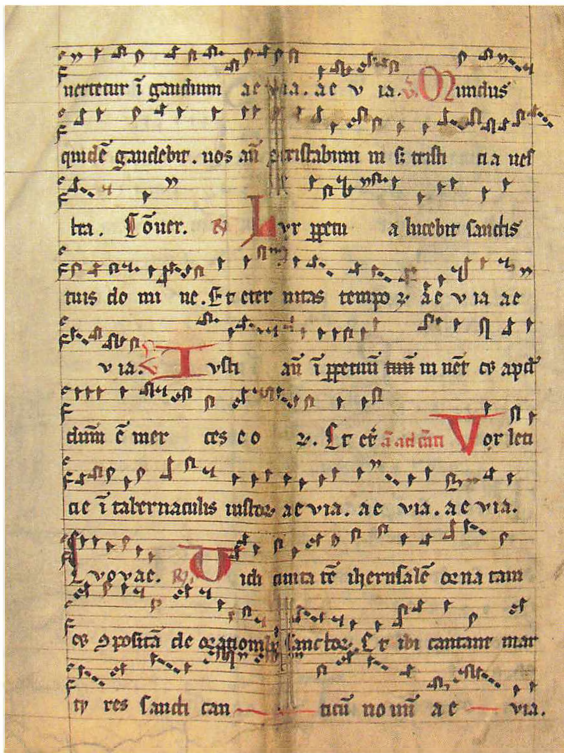
Hymnarium: Samling af liturgiske hymner. Kan være særskilt eller indgå i tidebogen

Lectionarium: Samling af læsestykker til gudstjenesten

Missale: Messebog. Samling af bønner og læsestykker til messen (hovedgudstjenesten)

Psalterium: Bog med Davids salmer. Anvendtes til tidebønnerne.

om man vil. Nye versioner af de liturgiske værker erstattede de gamle, hvilket fik mængden af liturgiske skrifter til at vokse.

Unyttige og farlige bøger under reformationen

Ved reformationen blev den liturgiske praksis mildest talt vendt på hovedet, og de liturgiske bøger blev unødvendige og overflodige. Ligeledes blev også en del teologiske værker forældede, hvis de da ikke ligefrem blev til "farlig papistisk propaganda". Minimum 60 % (måske så meget som 80 %) af den eksisterende bogbestand blev med ét slag uønsket af den stående åndelige og samfundsmæssige dagsorden. Heldigvis levede man ikke dengang i en "brug-og-smid-væk" kultur, så man har ikke i stor stil ryddet ud og brændt de overflodige bøger. Vi må dog påregne en mindre beskæring af bogbestanden på grund af fanatiske protestantiske bogstormere; som det eksempelvis skete under Hans Tausens ophold i Viborg, kort for han blev udstødt af johannitterordenen i 1526. Dette var dog ikke normen, og bøgerne har i udbredt grad været ladet i fred. At statsmagten samtidig har betragtet en del af de katolske skrifter som "farlige", har tillige - i første omgang - reddet en del håndskrifter.

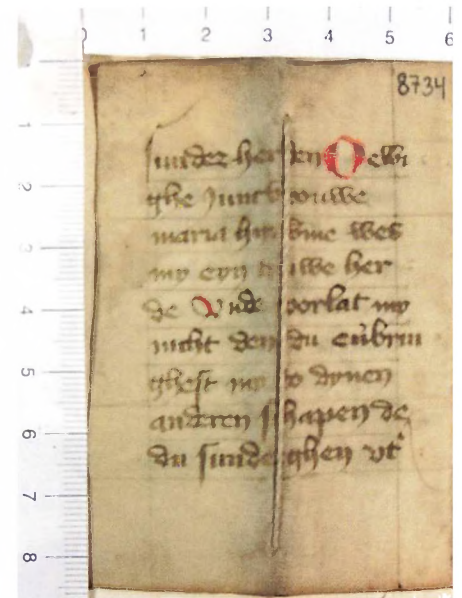
Allerede kort efter reformationen begyndte en indsamling af bøger, både af de "farlige" og de der måtte være interessante for Københavns Universitet. Således udstedte Christian 3. den

8. september 1537 en ordre til Lund stift, hvori det befales: ”ath wij nw haffwæ af-ferdiget thenne breffuisere, oss elskelige mesther Jorghen Thormann, at skullæ omdraghe ower alt wor righe Dannemarck till allæ capiteller, closther och kirker ther at besigthighæ, forsamble och hidh til oss foræ hwess bogher, som findess och behoff giøres till thette liberieæ, som wij her agttæ ath vprættæ, dogh saa ath ther skall giøres twennæ registher paa hwes bogher, han saa paa wore weghnæ anammendes wordher, desligeste paa hwess bogher, som igeen tilstædhe bliffwæ...” En indsamling der skulle komme til at stå på de næste mere end 100 år, og som vel er skyld i, at det reelle skæbnesår for danske middelalderbøger er 1728 med universitetsbibliotekets brand, og ikke reformationen i 1536. Parallelt med indsamlingen til universitetsbiblioteket foretog man også indsamlinger af ”farlige” eller ”unytige” bøger. Over en del af dette arbejde findes der i Rigsarkivet en fortegnelse fra ca. 1537-39 over bøger henlagt i kister og tønder i Malmø og Lund, og det er en ganske anseelig mængde der nævnes på opgørelsen. En betragtelig del af dem er godt nok trykte bøger, bl.a. ikke mindre end 199 stk. af *Brevarium Lundense* og op mod 1000 stk. af *Historia Sancti Clementis*. Men det var ikke kun liturgiske og teologiske værker, der havde fundet vej til tønder og kister i Lund og Malmø; således også en del klassikere og velkendte værker fra oldtid og middelalder: Cicero, Plinius, Plutark, Sueton, Josephus, Orosius, Geoffrey af Monmouth, Gregor af Tours og den berygtede *Malleus Maleficarium*, samt ikke mindre end 14 inkunabler af Saxo. Hvad der var unyttigt eller farligt, ahang altså i høj grad af øjnene, der så, og en vurdering som ”unytigt” kunne lige så vel skyldes fanatisk protestantisme som uvidenhed og manglende latinkundskaber.

Fragmenteringen

Mens der ganske logisk gjordes fordring på de ”nyttige” bøger, så fandt de ”unytige” bøger også anvendelse i en udstrækning, hvor kongemagten gjorde krav på bøgerne. 15- og 1600-tallet var en tid, hvor regnskabsaflæggelsen for de kongelige embeder og deres tilliggende sattes i system, med deraf følgende central revision til følge. Mængden af regnskaber, der transporteredes fra rigets yderkanter til de fiskale hovedsæder, voksede derfor. Regnskaberne blev skrevet på løse ark af bot-

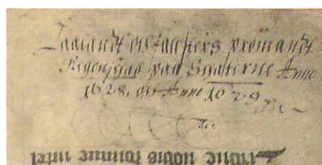
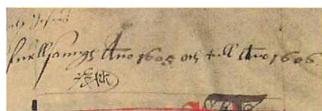
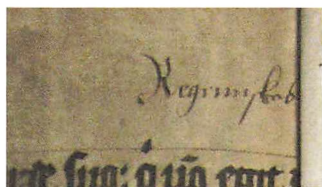

Et af de mere særprægede fragmenter, der blev fundet i 2007. Der er tale om et lille skrift på plattysk fra 15. århundrede indeholdende bønner til Jomfru Maria. Af tekstens layout fremgår tydeligt, at det kun 6 × 8,6 cm store fragment udgør en hel side – der er altså tale om en bønnebog i lommeformat. Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber; 1629-46, særligt krigen 1643-45: Jysk landkommissær Tønne Frises regnskab med bilag, for landfolket i Jylland. Foto Steffen Harpsøe.

Efter reformationen sattes den statslige administration og skatteopkrævning mere og mere i system, og kongens behov for at føre kontrol med sine indtægter betød, at et stigende antal regnskaber revideredes i hovedstaden. Dette træsnit fra 1555 viser fogeder, der opkræver skat, hvilket der selvfølgelig skulle aflægges regnskab for. Efter Olaus Magnus: *Historia de gentibus Septentrionalibus*, bog 8, kapitel 27.

Et glimrende eksempel på, hvordan fragmenter kunne genbruges som indbinding igen og igen. Nederst på dette fragment ses påskrevet titlen på det regnskab, det sidder på – et proviantregnskab for 1628-29, mens der på fragmentets inderside ses påskrevet titlen for et tidligere regnskab for 1605-06. Selve fragmentet er et brevarium fra 1400-tallet. Fundet i 2007. Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber; 1611-30, særligt den tyske krig 1625-29: Lollandske proviantskriver Jacob Lauritzens regnskaber. Foto Steffen Harpsøe.

tepapir, der siden blev syet sammen. For at mindske sliddet på regnskaberne (særligt syngerne i ryggen var et svagt punkt) samt at holde de enkelte regnskaber pænt adskilt, bandt man dem normalt ind. Til dette formål var de middelalderlige pergamentfortrindelige. Pergament, der jo rent faktisk er meget tyndt læder, er ekstremt holdbart. De "unyttige" bøger blev skilt ad eller skåret op i mindre bidder for enten

helt at indbinde regnskaberne eller blot at forstærke syningerne i regnskabets ryg. Dette foregik lokalt men så sandelig også centralt. Således synes bl.a. Tøjhuset at have været storforbruger af indbindingspergament. Den 17. maj 1634 tilskrev Christian 4. således Lund stift, at de skulle sende gammelt munkepergament til Tøjhuset; 7 år senere, den 3. april 1641, var det Herrisvad Kloster i Skåne der stod for skud: ”Vider, efftersom der skall findes adskillige gamle Munkebogger ved Herritzvad Closter, som till intet nyttige ere; ville Vi Naadig, at I forbemeldte gamle Munkebogger skall offversende til Vort niversitet her i Vor Kiøbsted Kiøbenhafn, som Universitetet kunde være nyttige och tienelige, och hvilcke deraf intet duer skall paa Vort Tøjhuus leveris.” Det var dog ikke altid, at hvad kongen beordrede sendt ind slog til. I oktober 1607 måtte Tøjhuset ifølge deres egne regnskaber købe ”25 Arck pergament aff store Muncke Boger” af den københavnske bogtrykker Heinrich Wallkerch. Endvidere importerede statsapparatet også selv fra Hansestæderne. Men man genbrugte skam også de pergamentsomslag, som beklædte regnskaber, der ikke længere var brug for – altså kan et fragment have været ombundet flere regnskaber. Omkring 1650 var indbindingseventyret dog slut, der var ikke mere munkepergament tilbage, og samtidig var det blevet mere almindeligt at binde regnskaberne ind som rigtige bøger. Vi kan i alle fald konstatere på regnskabsmaterialet i arkiverne, at der efter dette tidspunkt er meget langt mellem fragmenterne.

Fragmenternes videre skæbne

Med indbindingen af regnskaberne og deres indsendelse til Rentekammeret skulle man tro, at de unyttige bøger var bevaret for eftertiden (om end i fragmentarisk form), men det var desværre ikke alle pergamenterne, der anvendtes som indbinding. Som nævnt ovenfor brugte også bogtrykkere pergamentet som indbinding for deres bøger, men andre anvendelsesmåder er også set. Eksempelvis som isolering i orgelpiber – i Compenius-orgelet, opstillet i Frederiksborg Slotskirke i 1617, fandt man således under restaurering fragmenter af et håndskrift lavet i Braunschweig omkring år 1300. Pergamenterne fandt dog også mindre glørværdig anvendelse. Skal man tro den fynske historiker Thomas Broder Bircherod (1661-1731), der omkring år 1700 skrev et værk, hvori han lamenterede pergamenternes skæbne, så blev de brugt til skoledrenges skriveøvelser, til at rulle garn op på, som kræmmerhuse til krydderier, som fiskeindpakning, som udsmykning eller til at lave legetøj af; og personligt løskøbte Bircherod selv 11 smukt illuminerede bibelsider i fuld folio format fra en bondes væg.

Læser man Bircherods svulstige latinske beskrivelse, får man det indtryk, at pergamentsfragmenterne nærmest flød i gaderne. Dette skyldes måske mere Bircherods passionerede skrivestil – tenderende til overdivelse; han mener eksempelvis, at manuskripterne er blevet ”slaget”, at deres behandling er en ”skandale”, og på historikernes vegne udtaler han, at ”vore retfærdige anklager skal aldrig ophøre”. Det er da også fra Bircherod, at fortællingen om, at det ganske land, til dels Universitetsbiblioteket og især Odense by, støvsugedes for pergamenter i 1634, for at blive omdannet til fyrværkeri-etuier i anledning af den udvalgte prins Christians bryllup. Senere studier i regnskaberne fra brylluppet har dog vist, at

Arkivalier på Rigsarkivet:

Håndskriftsamlingen, XVIII. Ny række, Pergamentsfragmenter, Hans Schack

Reviderede Regnskaber, Amtstuerregnskaber, Amtsregnskaber, ældre 1648-1891, Antvotkov og Korsør Jordebogsregnskaber 1661-1663 og Skivehus jordebog 1661-1663

Reviderede regnskaber, Militære regnskaber, (flere arkivserier i denne samling, dog særligt:

Skånske krigskommissærers regnskaber)

Litteratur:

TORTZEN, CHR. GORM: ”Medieval Manuscript Fragments in Denmark” i *Living Words & Luminous Pictures – medieval book culture in Denmark*. red. Erik Petersen 1999

ABUKHANFUSA, KERSTIN: ”Mutilated Books – Wonderous leaves from Swedish bibliographical history.” Svenska Riksarkivet 2004

JØRGENSEN, ELLEN: ”Studier over danske middelalderlige Bog-samlinger” i *Historisk Tidsskrift*, 8. række, 4. bd. 1912-13

”Specialregistraturer: Middelalderlige håndskriftfragmenter: Aftagne fragmenter – omslag om lensregnskaber” ved ALBRECTSEN, ESBEN, Rigsarkivet 1976

Fragmenter på nettet:

Det Kgl. Biblioteks fragmenter online:

<http://www.kb.dk/da/nb/materialer/haandskrifter/HA/e-mss/flh.html>

Prof. Knud Ottosens hjemmeside om fragmenter og liturgi. Har nogle ganske fornuftige introduktionsvideoer om fragmenter, dog på engelsk: <http://www.liturgy.dk/default.asp>

Ottosens hjemmeside indeholder også en fortsættelse af Albrechtsens registrant.

enten via skarndyngerne eller salg af de kasserede regnskaber som papirmasse kommet byens borgere i hænderne. En del af fragmenterne er således allerede på dette tidspunkt gået tabt. Ud over sådanne bevidste kassationer har tilværelsen på arkivernes hylder ikke været helt ufarlig, da tidligere tiders arkivarer i 1700- og 1800-tallet ikke altid havde den store veneration for indbindingernes arkivalske værdi. Fra både Danmark og Sverige kendes således eksempler på, hvordan arkivarer har skåret flot malede initialer ud af fragmenterne for at pynte på eget kontor. En del fragmenter er også gået os af hænde ved arkivudvekslinger, som eksempelvis de omslag der sidder på regnskaberne fra de norske len og amter, som udveksledes med Norge i 1851.

Langt størstedelen af de fragmenter, vi ved er gået tabt, har dog siddet rundt om den lokale genpart af regnskaberne. Det var nemlig ikke kun de regnskaber, der indsendtes til centraladministrationen til revision, man bandt ind. Regnskaberne udførtes i to eksemplarer, hvoraf det ene forblev, hvor det var aflagt, det være sig et len, slot, toldsted, gods osv. Her opbevaredes det under ringere kår end i rentekammeret, og tidens tand, mus, fugt, brand og kassation grundet pladmangel, uvidenhed eller ligegyldighed gjorde langsomt men sikkert sit indhug i disse regnskaber, således at kun ganske få er bevaret i dag.

Forskningsmuligheder

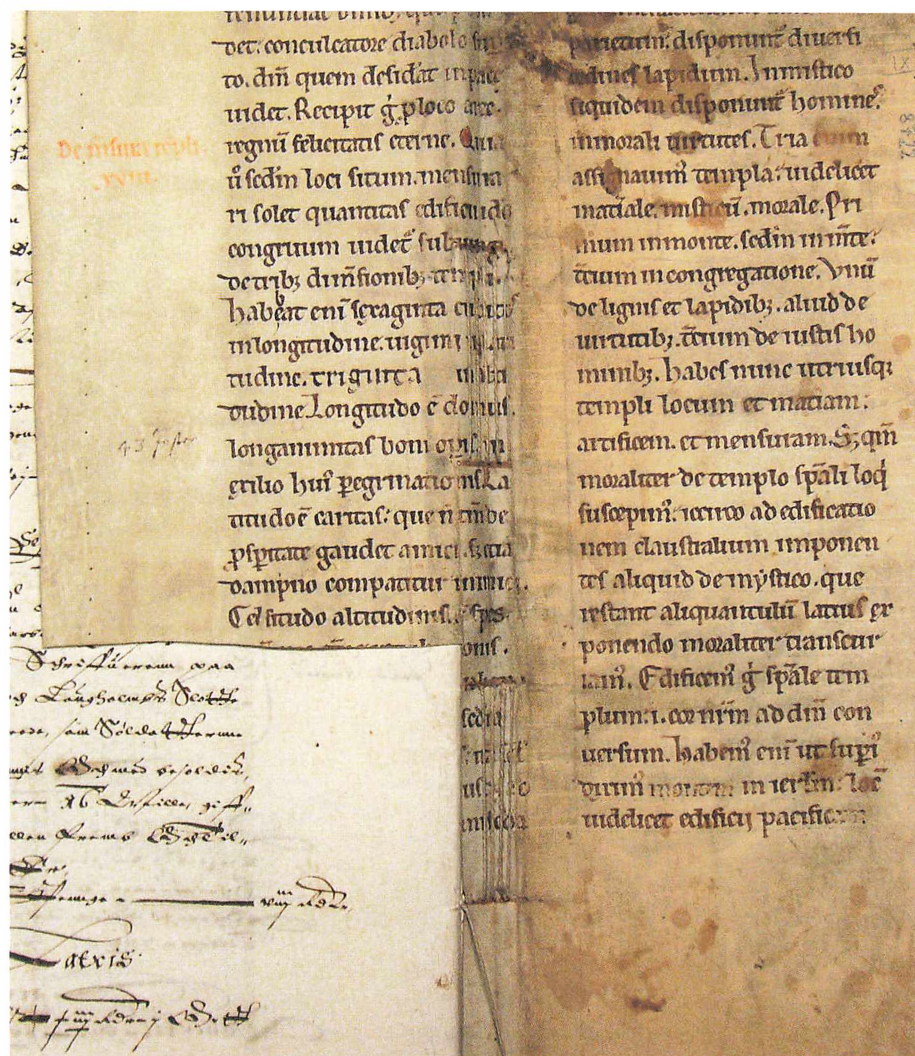
Hvilken viden kan vi så hive ud af de fragmenter, som vi har overleveret til i dag? Enkelte gange kan man være så heldig, at fragmentet i sig selv indeholder en hidtil ukendt tekst, en bid af en kronike eller lignende opsigtsvækkende fund. Et næsten utopisk håb, men der er tidligere fundet eksempelvis diplombreve og fragmenter af Saxo. Jævnfør den tidligere nævnte fordeling af tekster i fragmenterne, så er der dog meget langt mellem disse tilfælde; langt størsteparten er jo liturgiske skrifter. Dermed ikke sagt at disse fragmenter ikke kan bidrage med noget – det drejer sig blot om at stille de rigtige spørgsmål. Således kan de ældste fragmenter fra 1000-tallet (dem har vi ikke mange af) bidrage til missionshistorien, da nævnelse af særlige helgener kan fortælle os, hvorfra missionsindsatsen kom. Så er der de liturgiske studier i sig selv; når det er muligt at stedfæste et håndskrift til et særligt stift, kan det fortælle os noget om liturgien i stiftet – noget som vi faktisk ikke ved særligt meget om. De mange hymnariet og antiphonaler med sange og noder giver os et indblik i middelalderens kirkemusik. Dertil kommer selve studiet af den middelalderlige bogkultur og bogbestand.

Et centralt element, når man forsker i fragmenter, er at få bestemt håndskriftets primære proveniens – altså hvor det stammer fra. Til tider kan dette gores ved sammenligning med kendte håndskrifter, eller det kan udledes af fragmentets tekst. Oftest må man dog foretage kvalificerede gæt, og her hjælper det at fastslå den sekundære proveniens – hvor håndskriftet er blevet ombundet regnskabet. Den sekundære proveniens kan ofte give et tip om, hvor håndskriftet kommer fra, særligt hvis det er ombundet et regnskab for et klosterlen. Det kan dog være svært at bestemme den sekundære proveniens, da regnskaberne nogle gange først blev indbundet på revisionsstedet og ikke lokalt. Det er dog ofte givtigt at forfølge den sekundære proveniens, hvad enten den knytter sig til et sted eller navngivne personer – og det er da også

Et eksempel på, hvordan man tidligere klippede smukke initialer ud af fragmenterne og brugte dem som udsmykning. Eksemplet er dog fra Sverige, hvor dette B hører hjemme i en bibel fra 1100-tallet. Det er siden lykkedes de svenske forskere at føre initialet sammen med sit "moderhåndskrift". Gengivet efter Kerstin Abukhanfusa: "Mutilated Books – Wonderous leaves from Swedish bibliographical history".

Et dansk eksempel på, hvordan der senere er foretaget udskæringer i nogle af fragmenterne. Vi kan selvfølgelig ikke vide, hvad der er skåret ud eller hvorfor. Det kan være et initial, en tegning i marginen, eller måske har man brugt udskæringen til at forstærke ryggen på et andet regnskab. Selve fragmentet er et teologisk skrift fra 1. halvdel af det 13. århundrede, muligvis Josephus Latinus' skrift "Om templets dimensioner". Fundet i 2007. Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber; 1629-46, særligt krigen 1643-45: Skånske krigskommissærers regnskaber med bilag. Foto Steffen Harpsøe.

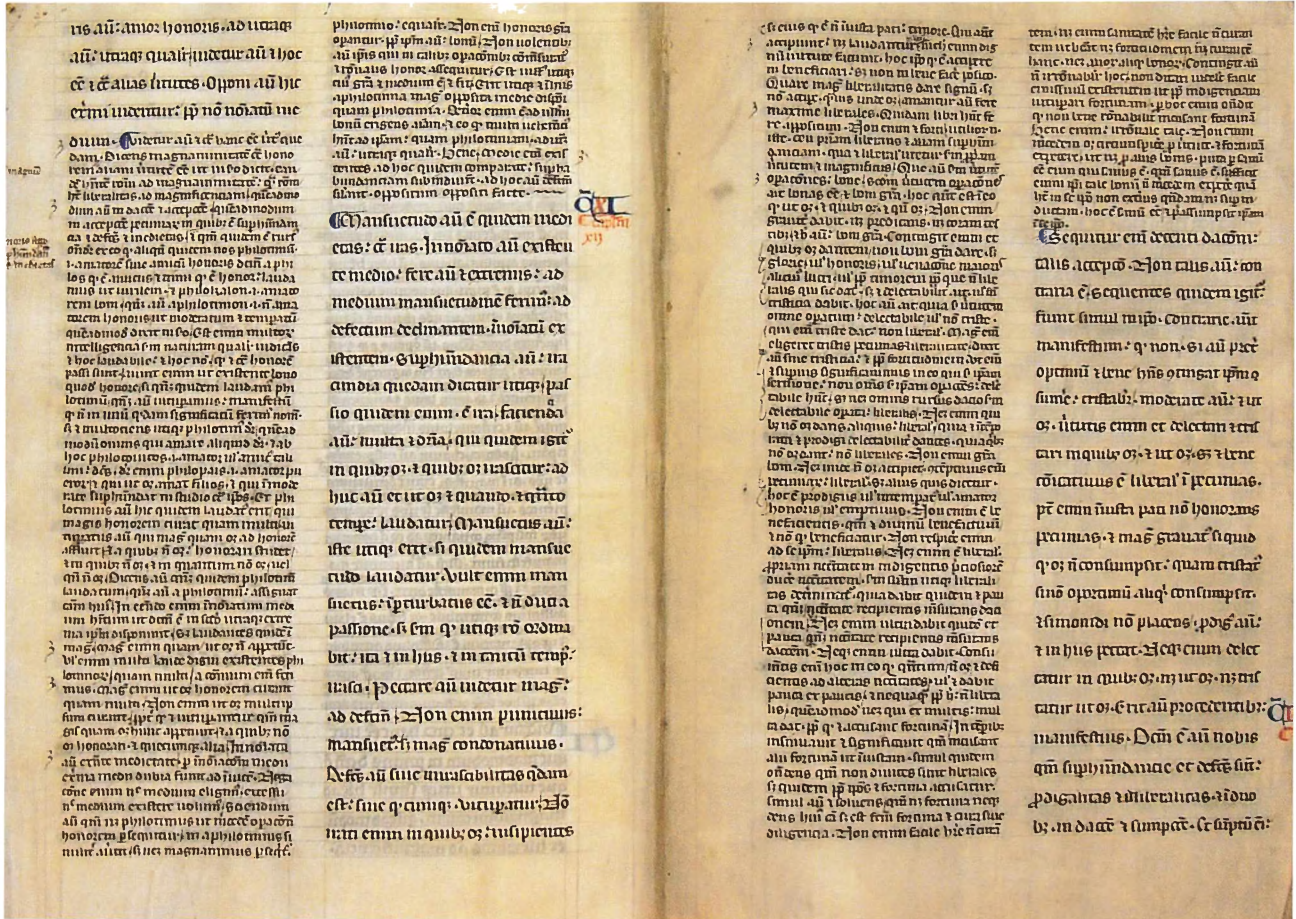

den sekundære proveniens, der har lagt navn til artiklens lidt underlige titel. Blandt de ny-opdagne fragmenter er der en betydelig del, der er ombundet regnskaber for de skånske krigskommissærer i perioden 1625-47. Blandt krigskommissærerne på det tidspunkt var Tage Thott til Eriksholm samt Christoffer Ulfeldt til Svenstrup og hans bror Knud Ulfeldt. Disse personer havde udstrakte besiddelser i Skåne, hvoraf nogle var nedlagte klostre – Tage Thott ejede bl.a. Börringe Kloster. Endvidere havde de alle tilknytning til Malmohus. Det var disse herrer, som var ansvarlige for aflæggelsen af regnskaberne for den militære forvaltning, og dermed også ansvarlige for regnskabernes indbinding. Måske kommer fragmenterne fra nogle af deres besiddelser?

De nye fund

Som omtalt i indledningen blev der i 2007 fundet en mængde hidtil uregistrerede fragmenter. Fundene blev gjort under den omfattende dataregistrering af alle Rigs-

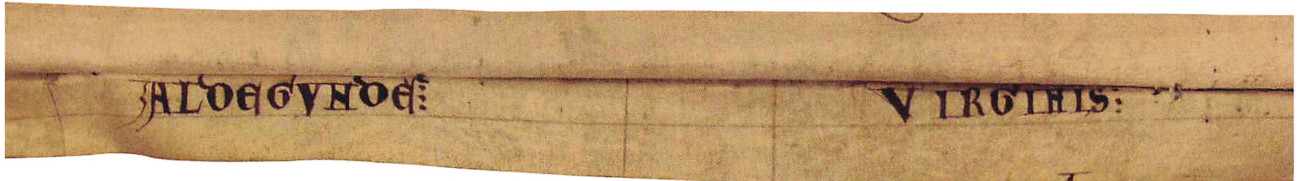

arkivets samlinger, som forberedelse til flytningen af arkivalierne til det nye magasin på Kalvebod Brygge i København. Det drejer sig om 81 fragmenter i de militære regnskaber, samt delvis i de ældre amtstuerregnskaber. Der er grundet strukturen i arbejdsopgaverne under arbejdet med dataregistreringen kun foretaget en summarisk registrering. Endvidere er der opdaget ca. 50 mindre fragmenter i *Håndskriftsamlingen, XVIII. Ny række, pergamentsfragmenter fra Hans Schack* samt nogle fragmenter i Peder Oxes privatarkiv; disse er endnu ikke registreret. Typerne af fragmenter fordeler sig nogenlunde som for fragmenterne generelt, altså en klar overvægt af liturgiske skrifter. På billederne i artiklen ses eksempler på nogle af de fundne fragmenter, dog er billedsammensætningen ikke repræsentativ for fordelingen af håndskrifter, da jeg forsøger at vise de vidt forskellige typer af fragmenter, der findes. Særligt skal to fragmenter dog fremhæves, da de er specielt interessante.

Det flamske fragment

Dette fragment er ikke alene det ældste af de nyopdagede, men det lader sig heller ikke umiddelbart kategorisere. Fragmentet måler 318x32 mm og dækker kun lige

Et eksempel på nogle af de værker, som man ikke forstår er blevet fundet "unyttige" og skåret op. I dette tilfælde må det skyldes uvidenhed eller ligegyldighed. Hvorfor ville man ellers bruge et håndskrift af Aristoteles Etik med gloser fra 2. halvdel af 1300-tallet som indbinding? Fundet i 2007. Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber; Fæstningsregnskaber 1592-1799; Københavns fortifikationsregnskab 1652-54; Regnskab for indkomne penge 1652. Foto Steffen Harpsøe.

Det ældste af de fragmenter, der blev fundet i 2007. Det drejer sig om et skrift om helgener fra begyndelsen af 12. århundrede – måske så tidligt som slutningen af 1000-tallet. Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber; 1645-61, særligt krigene 1667-61: Skånske landkommissærers regnskaber med bilag og antegnelser. Foto Steffen Harpsøe.

ryggen af den skånske landkommissærs regnskab for 1647-48. Det er en tilskæring af en side, således at kun toppen af siden er bevaret. Vi har altså kun overskrifterne – 7 ord i alt! Da hele 5 af ordene er med kapitæler [store bogstaver], som traditionelt ikke udviklede sig så meget som minusklerne [små bogstaver], så er håndskriftets palæografiske [videnskab om håndskrift] dateringsgrundlag lidt spinkelt, men det er sandsynligvis fra 12. århundrede, måske 2. halvdel af 1000-tallet. Hvad angår kategoriseringen, så gør det, at vi kun har to overskrifter, det selvfølgelig svært. På den ene side læses *Epistolae Sancti Cypriani: ad plebem [cartaginensem]* og på den anden *Aldegunde Virginis* = *Sankt Cyprianus prædiken til kartagerne og Jomfru Aldegunde*. Cyprianus er en relativt velkendt kirkefader (ca. 220-258, biskop i Kartago) og almindelig helgen, der dyrkedes mange steder. Den hellige Aldegunde derimod er ikke særlig udbredt, og da slet ikke i Danmark. Aldegunde af Maubeuge (ca. 630-684) var af kongelig franskisk slægt, og hendes far var hertug af Lorraine og greve af Hainault. Hendes helgenlegende fortæller, at hun flygtede fra et ægteskab med en engelsk prins og grundlagde et kloster, hvor hun blev abedisse. I øvrigt tælles begge hendes forældre, den ene af hendes søstre og dennes mand samt deres børn blandt de hellige. Hun tilhørte altså et dynasti af helgener, der alle er knyttet til den flamske fyrsteslægt. Hendes kult var naturligt nok udbredt i Flandern og Valonien, men ikke andre steder.

Sammenstillingen af de to helgener er det, der gør håndskriftet specielt. Når flere helgener optræder efter hinanden i samme værk, er der sædvanligvis tale om helgener, der dyrkedes inden for samme stift eller religiøse orden. De var typisk opstillet efter deres helgendag, sådan at der kunne læses op fra dem i datorækkefølge. Men Adelgundes helgendag er 30. januar, og Cyprianus har 16. september som sin mærkedag. Der er alt for langt mellem deres dage til, at de skulle dele samme pergamentsblad i en bog. Det eneste, der forener de to helgener, er, at de begge er skytshelgener mod sygdomme; Cyprianus mod pest og Adelgunde mod bornesygdomme, sår, feber, ojen- sygdomme og pludselig død. Såfremt der er tale om en sammenstilling af helgener baseret på deres værnerområde, så vil det i sig selv være bemærkelsesværdigt, for det er en måde at organisere et værk på, som der ikke kendes andre eksempler på fra den del af middelalderen, hvor teksten dateres til. Og hvordan er et håndskrift med udpræget tilknytning til Flandern så kommet til Danmark?

Muligheden er selvfølgelig, at pergamentet er indkøbt fra Tyskland i 1600-tallet, men givet den særlig flamske helgen kombineret med dateringen, er det mere nærliggende at kigge på dansk-flamske forbindelser. En mulighed, om end lidt tidlig, er Knud den Helliges dronning Edel, der var datter af hertugen af Flandern. Hun kom til Danmark i 1080-81 og havde sikkert både en personlig skriftefader og nogle religiøse bøger med sig. Måske fik hun dem ikke med hjem efter mordet på Knud? En anden mulighed er Ribe-biskoppen Helias (biskop 1142-1162), der flygtede fra Flandern i kølvandet på mordet på Karl den Gode i 1127; Karl var som bekendt hertug af Flandern og Knud den Helliges søn. Med Helias etableret i bispesædet i Ribe var der åbnet for udveksling af bøger og klerke fra Flandern, og vi ved med sikkerhed, at Helias hentede mindst en udlænding (sikkert flamlænding) til sin administration. Helias selv har sikkert også haft nogle bøger med sig herop.

Tidsmæssigt passer dette meget godt med dateringen af fragmentet, og det kunne være interessant at finde ud af, hvilke helgener der dyrkedes i Ribe stift under Helias, samt om de har efterladt sig spor i liturgien.

Det hebraiske fragment

Det andet interessante fragment er endnu mere bemærkelsesværdigt, da det er på hebraisk – noget der kun ses yderst sjældent. Der er tale om en del af det gamle testamente, navnlig Jeremias bog, kapitel 27, vers 5-10 og 12-16 (vers 11 har været nederst på siden, den bortrevne del). Ifølge pensioneret professor Knud Ottosen

Et af de mest unikke fragmenter opdaget i 2007 – måske endda blandt alle Rigsarkivets fragmenter. Der er tale om et stykke af det gamle testamente på hebraisk fra 1400-tallet. Måske har det været gennem hænderne på reformatoren Hans Tausen (1494-1561), der var den første lektor i hebraisk ved Københavns Universitet. Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber; 1611-30, særligt den tyske krig 1625-29; Lolland-Falsterske mønsterskriver Søren Christensens regnskaber. Foto Steffen Harpsøe. Maleri af ukendt kunstner, 1579. Gengivet efter Svend Cedergreen Bech: "Politikens Danmarkshistorie, bd. 6 – Reformation og Renæssance", 1963.

Middelalderens håndskrifter, der jo leverede indbindingsmaterialet til renæssancens regnskaber, er vidt kendt og skattet for sine smukt illuminerede initialer. Men 1600-tallets regnskaber stod så sandelig ikke tilbage for deres indpakning, hvad angår kaligrafisk komplicerede begyndelsesbogstaver. Regnskaberne indeholder også sin del af kunstneriske indslag. Det kaligrafiske M, der ses her, hører ikke engang til de mest kunstfærdige initialer, som regnskaberne byder på. Fra samme regnskab som det hebraiske fragment er ombundet. *Rigsarkivet; Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber; 1611-30, særligt den tyske krig 1625-29; Lolland-Falsterske mønsterskriver Søren Christensens regnskaber. Foto Steffen Harpsøe.*

og hans tidligere kolleger på Århus Universitet, der har været så venlige at identificere og datere fragmentet, er håndskriftet sandsynligvis fra 1400-tallets 2. halvdel og stammer fra Centraleuropa. Fragmentet er ombundet et af den Lolland-Falsterske mønsterskriver Søren Christensens regnskaber for perioden 1625-29, men Lolland eller Falster er næppe den primære proveniens for fragmentet. Hvad angik den højere lærdom, så var der meget få, der kunne hebraisk i senmiddelalderens

Danmark, og de sydlige øer har så vidt vides ikke været hjemsted for nogle af dem. Derfor er det nok mere sandsynligt, at regnskabet er bundet ind ved revisionen i København. Det er først omkring reformationen, at vi kan påvise hebraisk-kyndige personer herhjemme. Vi ved, at Hans Tausen som ung johannittermunk studerede hebraisk ved universiteterne i Löwen og Wittenberg, og i 1537 blev han den første lektor i hebraisk ved Københavns Universitet. Vi ved også, at han i 1535 udgav en oversættelse af de 5 Mosebøger fra hebraisk til dansk. Tausen har altså haft et eksemplar af det Gamle Testamente på hebraisk hos sig i København. Muligheden er, at dette fragment stammer fra Tausens bibel, men der var også andre, der lå inde med hebraiske bibler på den tid. Hans Mikkelsen og Christian Pedersen havde begge oversat og udgivet det nye testamente i henholdsvis 1524 og 1529 samt 1531. Men ville sådanne lærde mænd give deres skattede hebraiske bibler fra sig? Næppe. I stedet kan fragmentet stamme fra det undervisningsmiljø, der har været omkring Tausen efter 1537. Spørgsmålet er dog stadig, hvordan et sådant skrift kunne blive vurderet ”unyttigt”. Med mindre skaden i bunden af fragmentet er sket for det blev til indbinding, i så fald er biblen blevet kasseret på grund af, at læsbarheden var odelagt.

Et spinkelt håb for fremtiden

Jeg håber, at ovenstående to eksempler viser, hvad der potentielt kan gemme sig i de middelalderlige fragmenter. Pt. er der registreret ca. 8.500 fragmenter i Rigsarkivet og 3.500 på Det Kgl. Bibliotek. Man skal næppe regne med den store tilvækst, da man har gennemgået stort set alle arkivfonde fra før 1650. Til gengæld er der masser opdagelser at gøre i de fragmenter, der endnu er uidentificerede, og dem er der en del af i Rigsarkivets samlinger. Samtidig er Landsarkiverne for Fyn og Nørrejylland i gang med at dataregistrere deres samlinger, det kan være, der dukker noget op her. Og, man kan jo altid håbe, at det er noget opsigtsvækkende og interessant.

Steffen Harpsøe er historiker, arkivar ved Rigsarkivet og redaktør af Siden Saxo

Spørgsmål:

Da jeg var barn (f. 1931), var min far, som var chauffør, ramt af arbejdsløshed. Han meldte sig sammen med flere andre til at køre forsyninger til Finland.

Jeg gætter på, at det var i 1939-1940, da der var krig i Finland. Jeg tror, uden at vide hvorfor, at foretagendet var sponsoreret af Daells Varehus?

Kan Spørgekassen fortælle om denne ekspedition, og om tidspunktet er korrekt?

I al fald foregik det om vinteren, for min mor har fortalt, at finnerne ikke ville lade danskerne rejse hjem igen, så min far flygtede sammen med nogle andre i bil over den tilfrosne Botniske Bugt og slap hjem til Danmark.

På forhånd stor tak for eventuelt svar,

Med venlig hilsen,
Johnnie Philipsen,
Hvidovre

Svar:

Da den finsk-sovjetiske vinterkrig brød ud den 30. november 1939, rejste der sig i Danmark, som i de øvrige skandinaviske lande, en bølge af sympati for det lille finske broderfolks krig mod den store aggressive kommunistiske nabo. Militær hjælp kom hurtigt på tale – og omkring 1000 danske frivillige meldte sig til finsk militærtjeneste og rejste hen over vinteren 1939-40 til Finland, hvor de indgik i Det Danske Finlandskorps. I dette arbejde var P.M. Daell fra Daells Varehus meget engageret. Men det er formentlig ikke i dette militære hjælpearbejde, at din far var aktiv. Han var snarere en del af den storstilede humanitære hjælp, som i Danmark blev iværksat fra privat side. Firmaer og enkeltpersoner tog initiativ til at hjælpe, men mest centralt i hjælpearbejdet kom "Centralkomiteen for Finlandshjælpen" til at stå. Finlandshjælpen blev dannet af Dansk Røde Kors og Foreningen Norden den 10. januar 1940 og satte sig som mål at indsamle penge til fordel for de nødlidende finner, at organisere frivillig dansk arbejdskraft til Finland (det blev til ca. 900) og at planlægge evakuering af finske børn fra de krigshærgede områder til plejefamilier i Danmark. Landsdækkende lokalkomiteer gjorde indsamlingen til et folkeligt anliggende, og over hele landet blev der indsamlet store mængder af tøj og penge. Tøj og andre forsyninger blev kørt til Finland, og det er formentlig i en sådan transport, at din far deltog. Desværre er det ikke umiddelbart muligt nærmere at undersøge de enkelte transportere og de personer, der deltog i dem, da Finlandshjælpens arkiv blev destrueret i efteråret 1944. Den 13. marts 1940 måtte finnerne kapitulere mod den sovjetiske overmagt, og som følge af fredsslutningen har din far formentlig for en tid været strandet i Finland. Vi

De finske styrker var under krigen mod Sovjet i 1939-40 stærkt talmæssigt underlegne. Dette, samt at Sovjet var aggressoren, kombineret med en generel fællesnordisk sammenholdsånd, gjorde at den folkelige opbakning til Finland var stor i den danske befolkning, hvorfor mange meldte sig som frivillige, både til den militære indsats og til den humanitære ditto. Her ses finske infanterister med rensdyrtransport i Petsamo-området under krigens sidste tid. Gengivet efter Richard Holmes (red.): "The World Atlas of Warfare".

Spørgsmål til spørgeskassen kan sendes som e-mail: sth@ra.sa.dk eller som almindeligt brev til:

Siden Saxo – Spørgeskassen
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9
1218 København K

ved, at halvdelen af de danske militære frivillige blev sendt hjem umiddelbart efter fredsslutningen, mens resten først fulgte efter i juni 1940 – til et nu besat Danmark. Men derimod ved vi ikke meget om, hvordan eller hvornår de civile frivillige danskere returnerede til Danmark. Din fars beretning om flugten over isen kan således meget vel være korrekt, men den lader sig ikke umiddelbart verificere i arkivmaterialet. Finlandshjælpen fortsatte under den såkaldte Forsættelseskrig fra sommeren 1941, hvor Finland indtrådte i krigen mod Sovjetunionen på tysk side. Der var fortsat stor sympati og støtte i den danske befolkning for den finske kamp, og det til trods for at den foregik i samarbejde med tyskerne og imod en af de allierede magter. Frem til sommeren 1944 kom ca. 3.800 finske børn i pleje i Danmark for at beskytte dem mod krigen, men da Finland den 4. september 1944 sluttede fred med Sovjetunionen, blev disse børn med et slag "fjendebørn", hvorfor Finlandshjælpen, for at beskytte dem mod at blive interneret, brændte arkivet. Arkivalsk er der derfor ikke meget at komme efter. I Rigsarkivet findes der således kun enkelte mindre arkivgrupper i Foreningen Nordens arkiv, som omhandler Finlandshjælpen, bl.a. scrapbøger og fotobøger.

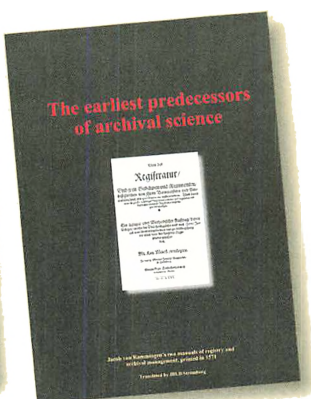
Peter Birkelund
Arkivar, seniorforsker, ph.d.
Rigsarkivet

Den ældste arkivlære

Hvis man går og tror, at arkivvidenskab (eller arkivheurstik, som det også kaldes) er en relativt ny akademisk disciplin, så må man tro om igen. Den tyske adelsmand Jacob von Rammingen (1510 - ca. 1582) kan med rette betragtes som arkivkundskabens fader; han var den første, der i 1571 udgav to værker om emnet til en bredere kreds af læsere – i alle fald det ældste værk vi kender til i dag. Rammingens bøger var på en og samme tid lærebøger og reklame for hans forretning. Rammingens slægt levede af at ordne arkiver for fyrster og bystater, således at de ikke skulle blive 'snydt af bedragerer til at opgive deres rettigheder, blot fordi de ikke kunne finde dokumenterne der attesterede dem'. Med sådanne argumenter forsøgte Rammingen med sine værker at hverve nye kunder, samtidig med at værkerne skulle fungere som lærebøger for hans sønner og nevøer. Dog ville Rammingen ikke samtidig berøve sig selv sit levebrød ved at afsløre sit fags hemmeligheder, derfor indeholder hans værker kun en teoretisk gennemgang af arkivkundskaben, mens de rent praktiske metoder til arkivordning forblev "hemmelige" - altså kun tilgængelige ved mesterlære.

Hidtil har Rammingens værker været relativt ukendte, dels grundet det snævre emne, dels grundet det svært tilgængelige tysk som bøgerne er skrevet på. Nu har Bo Strömberg dog oversat det ene af Rammingens to værker fra 1571. Oversættelsen er interessant for enhver, der vil forstå datidens tankesæt og værdinormer, specifikt dem som har bestemt, hvilke dokumenter der har overlevet til i dag og formet vores forståelse af fortiden. Strömberg har udgivet to versioner af Rammingens bog om registrering, en på svensk og en på engelsk. Begge versioner indeholder paralleloversættelse af Rammingens tekst (så kan man læse det knudrede 1500-tals tysk eller det latinske resume, hvis man vil) samt faksimiltryk af originalen. Helt ens er den engelske og den svenske version dog ikke: Den engelske indeholder et længere forord med en beskrivelse af arkivtraditioner og Rammingens baggrund, til gengæld indeholder den svenske version en oversættelse af Baldassare Bonifacios (ældste kendte repræsentant for den italienske arkivtradition) værk fra 1632.

J.B.L.D. Strömberg: "Den äldsta arkivläran" og "The earliest predecessors of archival science", Lund 2011, henholdsvis 206 s. og 192 s., 150 [svenske](#) kr: stk. Bøgerne kan bestilles over nettet på <http://Lundaboken.se> eller pr. postordre hos Wallin & Dalholm, PO Box 107, SE-22100 Lund, Sverige